

Sociaal en Cultureel Planbureau

Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa 2022

Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa 2022

Willem Huijnk

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, mei 2022

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het scp rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het scp valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het scp is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2022

SCP-publicatie: 2022-2

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Staet van Creatie, Tilburg

Vertaling samenvatting: Metamorfose Vertalingen, Utrecht

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Foto omslag: ANP / Hollandse Hoogte / Berlinda van Dam

Copyright

U mag citeren uit scp-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag scp-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	4
1 Inleiding	5
1.1 Het huidige rapport	6
1.2 De LHBTI+-groep	9
1.3 De LHBTI+-thematiek: overlap en diversiteit	10
1.4 Data en methoden	11
1.5 Leeswijzer	11
Noten	11
2 Opvattingen over homo- en bisexualiteit in Nederland	12
2.1 Opvattingen steeds positiever	15
2.2 Verschillen naar achtergrondkenmerken	20
Noot	27
3 Opvattingen in Europa	28
3.1 Nederland na IJsland het meest positief van Europa	29
3.2 Veranderingen in Europa	32
Noten	35
4 Opvattingen over genderdiversiteit	36
4.1 Opvattingen over genderdiversiteit op een rij	36
4.2 Verschillen tussen groepen	42
4.3 Samenhang in opvattingen over seksuele en genderdiversiteit	44
5 Samenvatting en conclusie	46
Summary and conclusion	50
Literatuur	55

Voorwoord

Vraagstukken rondom gender, seksuele oriëntatie en inclusiviteit – of de tegenhanger daarvan: uitsluiting – staan sterk in de maatschappelijke belangstelling. Een inclusieve samenleving is een samenleving waarin mensen, ongeacht hun seksuele of genderidentiteit, volwaardig kunnen participeren op basis van gelijkwaardigheid. De acceptatie van homo- en bisexualiteit is in Nederland een van de hoogste ter wereld en Nederland was voorloper bij de invoering van vele wettelijke maatregelen om gelijkwaardigheid te bevorderen. Niettemin tonen recente incidenten dat de inclusie en acceptatie van seksuele en genderminderheden nog steeds niet vanzelfsprekend is. Daarom brengt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in dit rapport de meest actuele cijfers over de opvattingen van de Nederlandse en Europese bevolking in kaart. Het schetst daarmee een actueel beeld van hoe de Nederlandse bevolking over seksuele en genderdiversiteit denkt, of hierin verschillen zijn tussen bevolkingsgroepen en of we veranderingen door de tijd zien. Hiermee tracht het SCP beleid te informeren en een feitelijke bijdrage te leveren aan de discussie over de stand van de LHBTI-emancipatie.

Prof. dr. Kim Putters, Directeur

Drs. Marjolijn Olde Monnikhof, Directeur (plv.)

1 Inleiding

Vraagstukken over gender, seksuele oriëntatie en inclusiviteit – of de tegenhanger daarvan: uitsluiting – komen uitgebreid aan bod in de maatschappelijke discussie. Het versterken van de inclusieve samenleving voor seksuele en genderminderheden is in opmars, met specifieke aandacht voor mensen die anders zijn dan de heteroseksuele, cisgender norm (zie § 1.2). Discussies over genderneutrale aanspreekvormen in de trein, voor kleding of toiletten zijn een voorbeeld hiervan, maar bijvoorbeeld ook discussies over het (niet) uit de kast komen van profvoetballers of de sociale (on)veiligheid op scholen. Een inclusieve samenleving is een samenleving waarin alle mensen volwaardig kunnen participeren op basis van gelijkwaardigheid, ongeacht hun seksuele of genderidentiteit. De acceptatie van homo- en biseksualiteit is in Nederland een van de hoogste ter wereld en Nederland was voorloper bij de invoering van vele wettelijke maatregelen om gelijkwaardigheid te bevorderen (Van Beusekom en Kuyper 2018). Niettemin tonen recente incidenten dat de inclusie en acceptatie van seksuele en genderminderheden nog steeds niet vanzelfsprekend is. De voorzitter van de destijds nieuw opgerichte vereniging de Roze Kameraden, de LHBTI+-supportersvereniging van Feyenoord, werd met de dood bedreigd (Trouw 2021), jongeren werden gedwongen uit de kast te komen op een middelbare school in Gorinchem (nos 2021), Frédérique werd in elkaar geslagen vanwege haar (vermeende) genderidentiteit (Volkskrant 2021) en Lars mocht geen nagellak dragen achter de kassa (nos 2021). Ook de overheid erkent dat op dit vlak nog een wereld te winnen is en streeft naar gelijke rechten, behandeling en uitgangspunten voor lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse personen (LHBTI's). Zo zijn sinds 2021 alle scholen in Nederland verplicht om te zorgen voor de veiligheid en acceptatie van LHBTI-jongeren in de klas. Dat dit nog steeds aandacht behoeft blijkt niet alleen uit de genoemde incidenten, maar ook uit bijvoorbeeld de eerdere studies naar het welzijn en de leefsituatie van LHBTI's (bv. Van Beusekom en Kuyper 2018; Huijnk en Van Beusekom 2021). Ook heeft de nieuwe regering beloofd het Regenboog Stembusakkoord te gaan uitvoeren (zie kader 1.1). Dit betreft een overeenstemming tussen tien politieke partijen over een reeks van beleidsmaatregelen om de emancipatie en veiligheid van LHBTI's te versterken. Tegelijkertijd is Nederland gedaald op internationale ranglijsten die de juridische en beleidsmatige kant van de LHBTI-emancipatie wereldwijd in kaart brengen (ILGA-Europe 2021). Nederland stelde ooit als eerste land het huwelijk open voor paren van gelijk geslacht, maar behoort niet meer tot de internationale voorhoede als het gaat om LHBTI-rechten. Nederland is afgezakt naar een twaalfde plek (van de 54 landen) (ILGA-Europe 2021). Andere landen hebben Nederland ingehaald en dit heeft vooral te maken met het feit dat de rechten van trans en intersekse personen in Nederland minder goed zijn geregeld. Zo kent Nederland geen expliciet verbod op discriminatie van deze groepen en geen expliciet verbod op LHBTI-discriminatie in de Grondwet. Opvattingen van de bevolking over verschillende LHBT-thema's zijn overwegend positief en ook steeds positiever geworden in de afgelopen jaren (Kuyper 2018). Tegelijkertijd is er

sprake van begrensde acceptatie, met name als het gaat om zichtbare vormen van homo- en bisexualiteit, zoals hand in hand lopen of zoenen in het openbaar (Kuyper 2015, 2018). Tegen de achtergrond van deze maatschappelijke ontwikkelingen stellen we de vraag hoe het nu gesteld is met de houdingen ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit in Nederland.

Kader 1.1 Regenboogakkoord

Het Regenboog Stembusakkoord is een overeenstemming uit 2021 tussen tien politieke partijen over een reeks van concrete maatregelen voor de acceptatie op school, tegen anti-LHBTI-geweld en tegen discriminatie om een combinatie van gronden (intersectionaliteit). Van dat laatste is sprake als mensen op meerdere gronden gediscrimineerd worden, bijvoorbeeld omdat ze zwart en transgender zijn of asielzoeker en bi+. Het combineren van het behoren tot meerdere minderheidsgroepen levert unieke ervaringen met discriminatie op. Het kabinet heeft aangegeven het Regenboog Stembusakkoord te gaan uitvoeren. Ook is in het Regenboogakkoord nieuwe wetgeving beloofd. Het gaat dan bijvoorbeeld om een meerouderschapswet, de mogelijkheid voor eenieder die dat wil om in plaats van een M of V in hun paspoort een X te krijgen, om transitieverlof voor trans personen en een verbod op onnodige en onvrijwillige operaties voor intersekse personen. Verder wordt er gepleit voor het aanpakken van de wachtlijsten in de transgenderzorg, die de laatste jaren alleen maar langer zijn geworden. Ook gaat het om het wettelijk verbod op ‘LHBTI-genezing’ en wordt er gepleit voor onderzoek naar LHBTI-emancipatie in Nederland.

1.1 Het huidige rapport

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) onderzoekt sinds 2006 de opvattingen over homo- en bisexualiteit en sinds 2012 de opvattingen ten aanzien van transgender personen en genderdiversiteit. Dit gebeurde deels op verzoek van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw). Het ministerie van ocw plaatst gelijke behandeling centraal in het emancipatiebeleid rond lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT) personen en personen met een intersekse variatie (I). Uitgangspunt is dus dat iedereen in Nederland gelijkwaardig is en iedereen de vrijheid heeft om te houden van wie je wilt en om zichtbaar jezelf te kunnen zijn (ocw 2021). In 2016 en 2018 voerde het SCP op verzoek van de directie Emancipatie de LHBT-monitor uit. Deze monitor is gecreëerd om de houding ten aanzien van en de positie van LHBT's in de Nederlandse samenleving in kaart te brengen. De groep met een intersekse variatie is geen onderdeel van deze specifieke monitor (zie ook § 1.3), al is er door het SCP wel onderzoek gedaan naar deze groep (Van Lisdonk 2014).

De LHBT-monitor vormt op deze manier de basis voor belangrijke beleidsaccenten in het emancipatiebeleid ten aanzien van LHBT's onder de Nederlandse bevolking. Een andere belangrijke reden om opnieuw een monitor uit te voeren, is om ocw weer van input te voorzien op dit beleidsterrein¹.

In het huidige rapport staan de opvattingen ten aanzien van LHBT's centraal. Mensen geven aan wat zij vinden van allerlei situaties en stellingen. Dat kan waarheidsgetrouw zijn, maar ook beïnvloed worden door sociale wenselijkheid. Wat mensen vinden (of zeggen te vinden) is bovendien vaak nog iets anders dan hoe zij zich daadwerkelijk gedragen wanneer zij te maken krijgen met LHBT's. Het is dus van belang om ook informatie te vergaren onder deze groep zelf. In een later dit jaar te verschijnen publicatie zullen de ervaringen en leefpositie van LHBT's aan bod komen.

Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit als indicator van de kwaliteit van de samenleving

Door in te zoomen op de opvattingen over seksuele en genderdiversiteit kan dit rapport onder meer inzicht geven in de mate waarin bepaalde groepen wel en niet mogen meedoen of zichzelf kunnen zijn. Dit raakt vraagstukken rondom participatie, de kwaliteit van leven en sociale samenhang. In hoeverre is Nederland een open samenleving als het gaat om samenleven in (seksuele en gender)verscheidenheid? Het wel of niet mee mogen doen en de opvattingen over seksuele en genderminderheden raken de sociale samenhang en solidariteit van de samenleving. Een negatief klimaat ten aanzien van seksuele en genderminderheden beperkt de mogelijkheden van LHBT's om mee te doen (bv. als leraar op school of als collega) en om in de openbaarheid zichzelf te kunnen zijn. Dit kan leiden tot uitsluiting, ongelijkheid en allerlei psychologische problemen (bv. Van Beusekom en Kuyper 2018).

De opvattingen in beeld

De opvattingen worden bekeken op een aantal kernpunten: gelijkwaardigheid, vrijheid om te houden van wie je wilt en zichtbaar jezelf zijn. Houdingen ten aanzien van LHBT's zijn complex van aard, in zowel vorm en gradatie als inhoud. In Nederland worden soms vier dimensies van elkaar onderscheiden (zie bv. Huijnk 2014; Keuzenkamp et al. 2006). De eerste betreft de algemene aanvaarding: de waardering van seksuele en genderdiversiteit in het algemeen. De tweede dimensie gaat over gelijke rechten en (anti-)discriminatie. Reacties op de seksuele en genderdiversiteit in de openbaarheid vormt de derde dimensie: hoe reageert men bijvoorbeeld wanneer homoseksualiteit openlijk zichtbaar is? De vierde dimensie heeft betrekking op reacties op seksuele en genderminderheden in de naaste omgeving, bijvoorbeeld binnen het gezin of in de buurt.

In deze studie zullen opvattingen uit al deze vier dimensies in kaart worden gebracht en gaat het bijvoorbeeld om opvattingen over gelijke adoptierechten, seksuele diversiteit in de nabije kring en zichtbare uitingen van seksuele diversiteit in de openbare ruimte. Deze opvattingen vergelijken we met eerdere jaren en met andere Europese landen. Ook hebben we aandacht voor opvattingen binnen sociaal-demografische groepen in Nederland, zoals jongeren, ouderen en hoger- en lageropgeleiden. Uit eerdere rapporten kwam naar voren dat de opvattingen over homo- en bisexualiteit in Nederland met de jaren steeds positiever werden en dat Nederland, in vergelijking met de meeste andere Europese landen, positief tegenover homo- en bisexualiteit stond (zie bv. Keuzenkamp en Kuyper 2013; Kuyper

2015, 2018). Wel was de acceptatie geringer als het ging om zichtbare intimiteit in de openbare ruimte en de opvattingen onder religieuze mensen en Nederlanders met een migrantenachtergrond (Kuyper 2017). Over die thema's en binnen die groepen was men minder positief.

Eerder onderzoek heeft zich ook gericht op opvattingen over genderdiversiteit (zie bv. Kuyper 2017, 2018). Hierbij wordt onder meer expliciet ingegaan op opvattingen ten aanzien van transgender personen. Sinds 2012 brengt het SCP de opvattingen over transgender personen en genderdiversiteit in kaart. Voor het eerst hebben we genoeg tijdsmomenten om ontwikkelingen goed in kaart te brengen. Veelal denken mensen bij transgender personen aan mensen die bij de geboorte het ene geslacht toegekend hebben gekregen, maar zichzelf als het andere geslacht ervaren en hiervoor een medisch transitietraject in willen. De groep transgender personen of genderdiverse personen is echter veel breder en behelst ook mensen die zich wel het andere geslacht voelen, maar hier geen medische transitie voor willen ondergaan, mensen die zich in meer of mindere mate beide geslachten voelen of mensen die zich geen van beide geslachten voelen (zie ook § 1.3).

Uit het eerdere onderzoek kwam naar voren dat de Nederlandse bevolking over het algemeen positief denkt over genderdiversiteit. In 2016/2017 had 57% een positieve houding, 34% een neutrale houding en 9% een negatieve houding (Kuyper 2018). Ook leek er een ontwikkeling te zijn in toenemende acceptatie op het gebied van genderdiversiteit. Dezelfde kanttekeningen die gelden voor de opvattingen over homo- en bisexualiteit, zijn ook hier van toepassing: over sommige onderwerpen denkt men relatief negatief en sommige groepen in de samenleving denken negatiever. Zo waren de meningen sterk verdeeld over wie de kosten voor een operatie om van geslacht te veranderen moet betalen, was ongeveer één op de vijf van mening dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen, en ging één op de zeven liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn. Wat opviel, is dat de verschillen in opvattingen tussen groepen groter zijn als het gaat om genderdiversiteit dan als het gaat om homo- en bisexualiteit.

Naast de opvattingen over homo- en bisexualiteit hebben we in het huidige rapport ook (weer) aandacht voor de opvattingen over genderdiversiteit. De vraag is onder meer hoe de opvattingen over seksuele en genderdiversiteit, ook wel 'sociale acceptatie' genoemd, zich ontwikkeld hebben. In het huidige rapport staan we uitgebreid stil bij de actuele opvattingen over homo- en bisexualiteit en genderdiversiteit in Nederland en de ontwikkelingen in deze opvattingen, waarbij we zowel aandacht hebben voor de algemene ontwikkelingen in opvattingen als voor ontwikkelingen op bepaalde inhoudelijke thema's en binnen sociaal-demografische groepen. Samengevat richt het huidige onderzoek zich op twee onderzoeksvragen:

- 1 Wat is de houding van de Nederlandse en Europese bevolking ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit en zijn er verschillen tussen landen en bevolkingsgroepen?
- 2 Wat zijn de ontwikkelingen in de houding van de Nederlandse en Europese bevolking ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit?

Hierbij plaatsen we de kanttekening dat de specifieke houdingen ten aanzien van genderdiversiteit niet in Europees perspectief kunnen worden gezien. Mensen geven in deze studie aan wat zij vinden van allerlei situaties en stellingen. Dat kan waarheidsgetrouw zijn, maar kan ook beïnvloed worden door sociale wenselijkheid. Wat mensen vinden (of zeggen te vinden) is bovendien vaak nog iets anders dan hoe zij zich daadwerkelijk gedragen wanneer zij te maken krijgen met LHBTI+'s. Het is dus van belang om ook informatie te vergaren onder deze groep zelf.

1.2 De LHBTI+-groep

Er is steeds meer aandacht voor diversiteit en inclusie als het erom gaat dat mensen zich vrij en volledig moeten kunnen ontwikkelen, ongeacht hun seksuele oriëntatie, genderidentiteit of -expressie en geslachtskenmerken. Hierbij worden verschillende groepen onderscheiden die met diverse afkortingen worden aangeduid, bijvoorbeeld de afkorting LHBTI+. De eerste drie letters staan voor lesbisch, homoseksueel en biseksueel en deze verwijzen naar seksuele oriëntaties. Lesbische en homoseksuele personen geven aan op dezelfde sekse te vallen; biseksuele personen voelen zich aangetrokken tot zowel mannen als vrouwen. Tegenwoordig wordt steeds vaker gesproken over bi+, en die term verwijst naar mensen die zich aangetrokken voelen tot meer dan één geslacht of gender. Transgender (T) of trans is een paraplu-term die wordt gebruikt voor iemand van wie de genderidentiteit (het gevoel man, vrouw, beide of geen van beide te zijn) of de genderexpressie (bv. kledingstijl, uiterlijk, gedrag, stemgebruik, enz.) anders is dan het geslacht dat deze persoon bij de geboorte kreeg toegewezen. Cisgender personen zijn personen bij wie de genderidentiteit, de genderexpressie en het geslacht dat hun bij de geboorte is toegewezen wel overeenkomen. De term 'cisgenders' wordt vaak gebruikt als het om een vergelijking tussen trans en cis personen gaat. Er is een grote diversiteit binnen de groep transgender personen. Voorbeelden van groepen die onder de brede paraplu vallen, zijn transseksuelen (personen van wie de genderidentiteit niet (helemaal) overeenkomt met het toegewezen geslacht en die via medische wegen hun lichaam (willen) aanpassen) en travestieten (personen bij wie de genderexpressie niet (helemaal) overeenkomt met het toegewezen geslacht). Niet alleen de breedte van het begrip 'transgender', maar ook wat men in de media, politiek, maatschappij, wetenschap en binnen de doelgroep zelf onder de verschillende termen verstaat, is aan verandering onderhevig en maakt het geven van precieze definities en afbakeningen lastig. Genderdiversiteit is een gerelateerde term en betreft de verscheidenheid aan uitingen en ervaringen binnen de aspecten van genderidentiteit en genderexpressie. De I staat voor intersekse, mensen die geboren zijn met zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken. We spreken in deze studie over mensen met een intersekse variatie. De + in de afkorting LHBTI+ kan voor verschillende soorten groepen staan. Hiertoe behoren ook non-binaire personen, zij die zich niet thuis voelen in bestaande tweeledige hokjes als man of vrouw. Queers willen bijvoorbeeld niet gelabeld worden met een vaststaand gender en/of seksuele identiteit. De *questioning* groep omvat mensen die nog zoekende zijn naar hun seksuele en/of genderidentiteit(en). Een panseksue-

eel is iemand die zich aangetrokken kan voelen tot personen ongeacht de seksuele en genderidentiteit(en) van die personen.

1.3 De LHBTI+-thematiek: overlap en diversiteit

Dit onderzoek naar seksuele en genderdiversiteit bevat geen specifieke vragen over bisexualiteit. Eerder onderzoek liet zien dat bi+ personen met specifieke situaties, vooroordelen en bejegening worden geconfronteerd, bijvoorbeeld ook vanuit de LHBTI+-gemeenschap zelf (Baams et al. 2021). Een veelgehoord vooroordeel over bi+ personen is bijvoorbeeld dat zij niet 'gay' genoeg zijn, dat hun seksualiteit nog wel zal veranderen en dat zij niet monogaam zijn. Helaas is het niet mogelijk om deze specifieke opvattingen en vooroordelen op basis van de beschikbare databronnen in kaart te brengen. Omdat sommige zaken in dit onderzoek zowel betrekking hebben op homo- als biseksuele burgers (zoals zoenen op straat met mensen van gelijk geslacht of seks tussen twee vrouwen) spreken we desalniettemin over opvattingen over homo- en biseksualiteit met in het achterhoofd de beperking dat de vragen vooral over homoseksualiteit gaan. Daarnaast zijn er nog andere groepen en thema's binnen de LHBTI+-groep, zoals mensen met een intersekse variatie, waarop we niet direct een licht kunnen schijnen. Het onderzoek naar specifieke opvattingen over personen met een intersekse variatie is schaars en deze opvattingen zijn ook door het SCP nog nooit in kaart gebracht. Een uitzondering is het rapport van Rutgers en de universiteit van Gent dat in 2020 verschenen is met daarin kennis en opvattingen over intersekse (Van Ditzhuijzen en Motmans 2020). De onbekendheid met intersekse is groot. Ruim de helft (52%) van de respondenten bleek bijvoorbeeld niet te weten wat de term intersekse betekent, slechts 15% gaf aan de term wel te kennen. In het onderzoek is onder meer een schaal ontwikkeld op basis van attitudes ten aanzien van rechten, acceptatie en lichamelijke integriteit van intersekse personen. De gemiddelde opvatting ten aanzien van intersekse personen was redelijk positief. Het gebrek aan kennis of mening viel ook op door het hoge aantal respondenten dat de optie 'weet niet' gebruikte bij het beoordelen van de stellingen. De studie liet verder zien dat een aantal factoren sterk samenhang met de opvattingen ten aanzien van intersekse personen, zoals opleidingsniveau, het belang van religie, mannelijk gender of geregistreerd geslacht bij geboorte en houdingen ten aanzien van gendernon-conformiteit. Hoewel we in het huidige onderzoek niet direct in kunnen gaan op de opvattingen ten aanzien van intersekse personen, lijkt het dus plausibel te veronderstellen dat achtergronden van en ontwikkelingen in opvattingen ten aanzien van genderdiversiteit ook iets zeggen over de sociale acceptatie van intersekse personen. Het uit elkaar halen van opvattingen over seksuele en genderdiversiteit zorgt deels voor een kunstmatig onderscheid. Beide opvattingen overlappen en hebben te maken met opvattingen over geslacht, sekse en gender: welke rollen, gedragingen en gevoelens worden gezien als gepast? De opvattingen worden apart besproken omdat verschillende groepen (zoals homoseksuele personen of transgender personen) onderwerp zijn van verschillende maatschappelijke discussies en beleidsdebatten en omdat zij, naast overlap, ook te maken hebben met verschillende problemen en ontwikkelingen. Het uit elkaar halen van

deze opvattingen doet in die zin meer recht aan de verschillende posities van de groepen in de samenleving en in beleid.

1.4 Data en methoden

Dit rapport gebruikt verschillende databronnen. Om (veranderingen in) de opvattingen van de Nederlandse bevolking te bestuderen, benutten we de meest recente editie van het onderzoek SCP Leefsituatie-index (SLI 2019/2020; zie kader 2.1) en data verzameld specifiek onder mensen met een migratieachtergrond (Survey integratie minderheden (SIM) 2020; zie kader 2.2). We gaan in op de huidige stand van zaken en bekijken de ontwikkelingen sinds 2006 als het gaat om de opvattingen ten aanzien van seksuele diversiteit en sinds 2012 wat betreft de opvattingen ten aanzien van genderdiversiteit. Om de opvattingen in de Europese landen in beeld te brengen, beschikken we over verschillende rondes van de European Social Survey (ESS; zie kader 3.1). De ESS wordt tweejaarlijks uitgevoerd. Aan de rondes doen landen in deels wisselende samenstelling mee. Het aantal deelnemende landen schommelt tussen de twintig en dertig. In de vorige LHBT-monitor (2018) werden ook de opvattingen van scholieren eruit gelicht aan de hand van de data van het onderzoek Health Behaviour in School-aged Children (HBSC), een internationaal jongerenonderzoek waaraan Nederland deelneemt. Alhoewel het HBSC-onderzoek om de circa vier jaar wordt herhaald, zijn er nog geen recentere gegevens beschikbaar uit dit onderzoek.²

1.5 Leeswijzer

De opbouw van het huidige rapport is als volgt. In hoofdstuk 2 staan we stil bij de opvattingen over homo- en biseksualiteit in Nederland en hoofdstuk 3 bekijkt deze opvattingen in Europees perspectief. Hoofdstuk 4 gaat in op de opvattingen over transgender personen en genderdiversiteit. Hoofdstuk 5 vat de belangrijkste bevindingen samen en maakt de balans op.

Noten

- 1 De huidige LHBT-monitor zal voorlopig de laatste zijn die door het SCP wordt uitgevoerd.
- 2 Er verschijnt later dit jaar een nieuwe editie van het HBSC-onderzoek.

2 Opvattingen over homo- en bisexualiteit in Nederland

In dit hoofdstuk presenteren we de opvattingen over homo- en bisexualiteit in Nederland aan de hand van de meest recente editie (2019/2020) van het onderzoek SCP Leefsituatie-index (SLI; zie kader 2.1) en data verzameld specifiek onder personen met en zonder migratieachtergrond (SIM; zie kader 2.2). We gaan in op de huidige stand van zaken, bekijken ontwikkelingen (2006/2007-2019/2020) en kijken naar de opvattingen onder verschillende groepen in de samenleving.

Kader 2.1 SCP Leefsituatie-index (SLI)

Het onderzoek SCP Leefsituatie-index (SLI) bracht sinds 2004 elke twee jaar op systematische wijze opvattingen en de leefsituatie van de Nederlandse bevolking in kaart (zie SCP 2022). SLI is een schriftelijke *drop-off* lijst van het onderzoek Culturele Veranderingen (CV) (deelnemers van CV is na het interview gevraagd of zij nog bereid zijn op een later tijdstip de SLI-vragenlijst in te vullen). De onderzoekspopulatie is de in Nederland woonachtige bevolking van 18 jaar en ouder in particuliere huishoudens. De omvang van de nettosteekproef van SLI lag iedere ronde rond de 2000 deelnemers. Echter, vanwege de coronacrisis werd het SLI-onderzoek 2019/2020 beperkt en omvat die editie ongeveer 1058 deelnemers die allen in 2019 zijn geïnterviewd. SLI 2019/2020 is tevens de laatste keer dat het SCP dit onderzoek uitvoert. De data zijn gewogen op leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, provincie, stedelijkheidsgraad, herkomst, type huishouden, werk en huishoudinkomen om een goede afspiegeling te vormen van de Nederlandse populatie. In de editie 2019/2020 zaten twaalf vragen over de opvattingen over homo- en bisexualiteit en zeven stellingen over genderdiversiteit. Deze stellingen gebruiken we om de actuele stand van zaken weer te geven. Sinds SLI 2006/2007 worden er houdingen gemeten ten aanzien van homo- en bisexualiteit. Dit komt erop neer dat er zeven meetmomenten beschikbaar zijn om ontwikkelingen in houdingen ten aanzien van homo- en bisexualiteit te bestuderen. Van de opvattingen over genderdiversiteit zijn vijf meetmomenten beschikbaar (2012/2013-2019/2020).

Tabel 2.1 laat zien dat de Nederlandse bevolking over het algemeen (zeer) positief over homo- en bisexualiteit denkt. Slechts 2% is het oneens met de stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij willen. Ook het percentage dat het homohuwelijk wil afschaffen (5%), dat homoseksuele mannen geen echte mannen vindt (5%) of dat het een probleem zou vinden als hun kind op school les zou krijgen van een homoseksuele docent (5%) is laag.

Tegelijkertijd geeft 19% van de Nederlandse bevolking aan seks tussen twee mannen walgelijk te vinden; als het om seks tussen twee vrouwen gaat is dit deel kleiner (7%). Eén op de vijf (19%) heeft minder moeite met hand in hand lopende man-vrouwkoppels dan man-mankoppels. Eén op de vier (25%) vindt het aanstootgevend als twee mannen elkaar zoenen op straat en 16% is die mening toegedaan als het zoenende stel twee vrouwen betreft, terwijl een kleiner deel (9%) het aanstootgevend vindt als het om een zoenende man en een vrouw op straat gaat. Ook vindt ongeveer één op de acht (12%) dat gelijke rechten voor

hetero's en homo's niet zouden moeten gelden voor adoptie. Tot slot vindt bijna één op de tien (9%) het onaanvaardbaar als het eigen kind zou gaan samenwonen met iemand van hetzelfde geslacht.

Tabel 2.1

Opvattingen over homo- en biseksualiteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet eens/ niet oneens	(helemaal) mee oneens	nooit over nagedacht
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	93	4	2	1
Het homohuwelijk dient te worden afgeschaft	5	8	84	3
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares	5	6	83	6
Homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen	5	11	78	6
Seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	7	15	72	6
Denk je eens in dat je een dochter of een zoon hebt die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht; kun je aangeven hoe aanvaardbaar je dat vindt? ^a	76	15	9	x
Homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen	69	15	12	4
Als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen, heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen	19	15	62	4
Seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk	19	17	56	8
Ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	16	25	55	3
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	25	27	45	3
Ik vind het aanstootgevend als een man en vrouw in het openbaar zoenen	9	24	65	2

a De antwoordcategorieën voor dit item varieerden van zeer onaanvaardbaar tot zeer aanvaardbaar. Om de inpasbaarheid in de tabel en de leesbaarheid ervan te vergroten, zijn de percentages onder de kopjes (helemaal) mee eens (= (zeer) aanvaardbaar), neutraal (= neutraal) en (helemaal) mee oneens (= (zeer) onaanvaardbaar) geplaatst.

x Ontbreekt door afwijkende vraagstelling, zie noot a.

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Dat de Nederlandse bevolking negatiever denkt over bepaalde zaken, zoals de zichtbare vormen van seksuele diversiteit, dan andere, betekent niet dat het overgrote deel van de bevolking afkeurend staat tegenover deze zaken. Tegenover de 25% die twee zoenende mannen aanstootgevend vindt, staat 45% die dit niet aanstootgevend vindt. Tegenover de 12% die vindt dat er geen gelijke rechten mogen zijn inzake adoptie, staat maar liefst 69% die deze rechten wel ondersteunt. Ruim driekwart (76%) vindt het (zeer) aanvaardbaar als het eigen kind gaat samenwonen met een partner van gelijk geslacht.

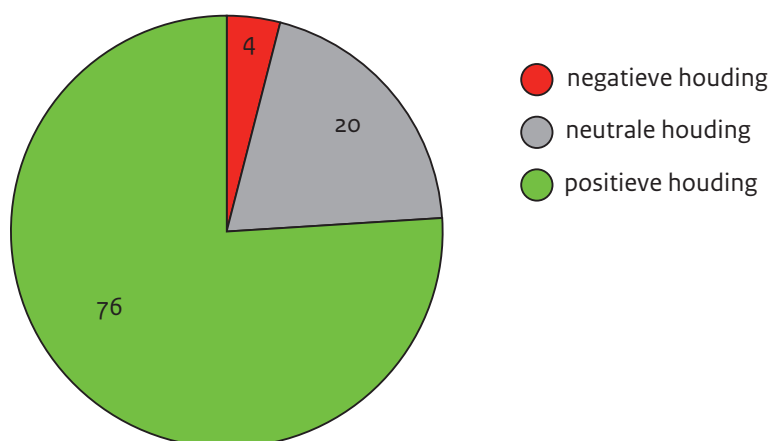
Gemiddeld positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit

Op basis van de elf stellingen over homo- en biseksualiteit uit tabel 2.1 is een samengestelde maat berekend die aangeeft in hoeverre men over alle stellingen heen gemiddeld positief, neutraal of negatief over homo- en biseksualiteit denkt. Bij een samenvattende maat moet in het achterhoofd worden gehouden dat het uitdrukken van de stand van zaken in één maat uiteraard gepaard gaat met een versimpeling van de werkelijkheid en dat de uitkomsten van de maat sterk afhangen van waar men de grenzen trekt. Daarentegen maakt een samenvattende maat het wel mogelijk om de stand van zaken en veranderingen hierin overzichtelijk in kaart te brengen.

In totaal had in 2019/2020 4% van de Nederlandse bevolking een negatieve houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit (zie figuur 2.1). Hiervan was 1% zeer negatief en 3% negatief. 20% had een neutrale houding en 76% had een positieve houding. Hiervan was 41% positief en 35% zeer positief.

Figuur 2.1

Houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaalscore, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^a

a De maat is berekend op basis van elf stellingen over homo- en biseksualiteit (zie tabel 2.1 in het huidige rapport). De stelling of het aanstootgevend is als een man en vrouw in het openbaar zoenen, is dus niet meegenomen. Antwoorden op de stellingen zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens/niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht). Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd. Deelnemers met meer dan drie ontbrekende antwoorden zijn niet meegenomen in de analyses. Van de andere ontbrekende waarden zijn de gemiddelden geïmputeerd. De vragen zijn zo gecodeerd dat een hogere score

duidt op een positievere houding (minimum = 1, maximum = 5). Vervolgens is de totale gemiddelde schaalscore op de elf stellingen onderverdeeld in de groepen 'zeer negatief' (1,00-1,49), 'negatief' (1,50-2,49), 'neutraal' (2,50-3,49), 'positief' (3,50-4,49) en 'zeer positief' (4,50-5,00). Als van de items een schaal wordt geconstrueerd, is de Cronbach's alpha 0,91.

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

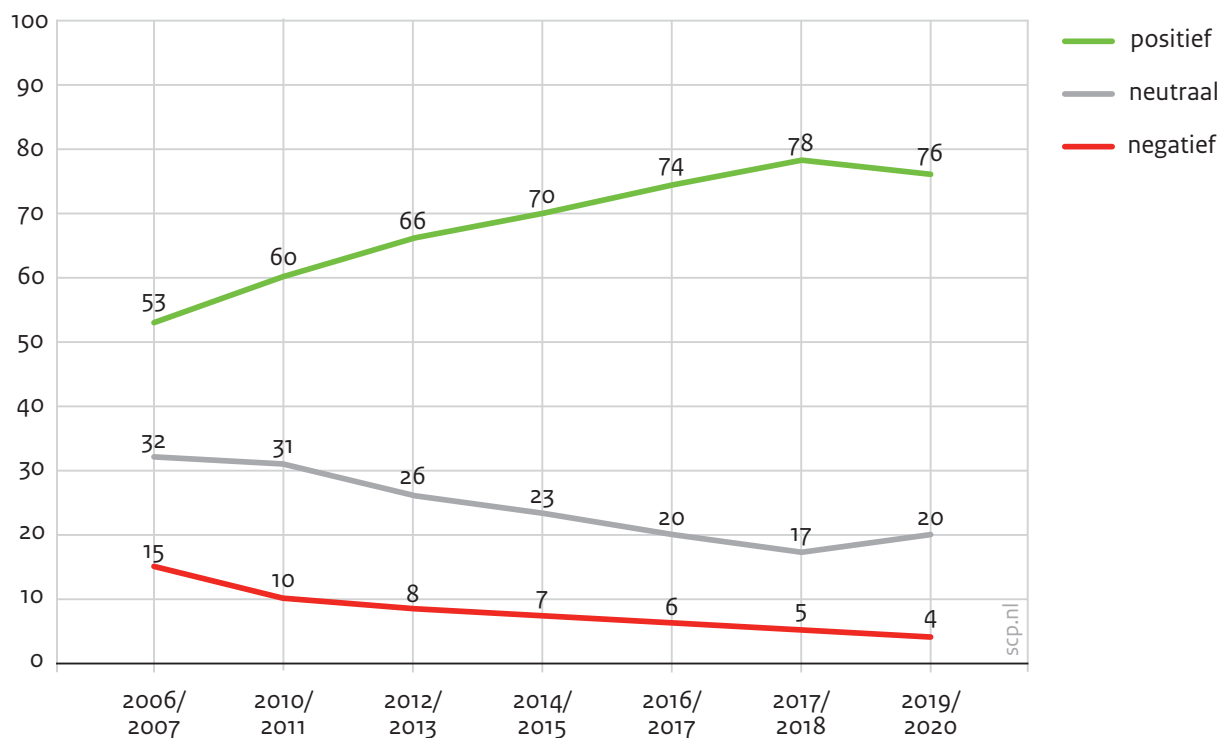
2.1 Opvattingen steeds positiever

De bovengenoemde samengestelde maat is mede ontwikkeld om met één kerncijfer de opvattingen van de Nederlandse bevolking weer te geven en zo op relatief eenvoudige wijze de voor- of achteruitgang van de opvattingen te monitoren. De ontwikkelingen in de samenvattende score zijn weliswaar overzichtelijk, maar vertroebelen ook de verschillen in hoe de Nederlandse bevolking denkt over diverse zaken aangaande homo- en biseksualiteit, zoals over algemene aanvaarding versus zichtbaarheid in de openbare ruimte of over recht op een huwelijk versus recht op adoptie (zie tabel 2.2).

In figuur 2.2 zijn de ontwikkelingen in de samengestelde maat weergegeven. Opvattingen zijn tussen 2006/2007 en 2019/2020 positiever geworden. De gemiddelde houding is in 2019/2020 onverminderd positief, al wijkt dit gemiddelde niet significant af van het gemiddelde in 2017/2018. In de afgelopen vijftien jaar is de Nederlandse bevolking dus steeds positiever gaan denken over homo- en biseksualiteit. Het percentage met een positieve opvatting is gestegen van 53% in 2006/2007 tot 76% in 2019/2020, terwijl het percentage met een negatieve houding in dezelfde periode daalde van 15% naar 4%. Ook het aandeel dat er neutraal tegenover stond, daalde in die periode. Tegelijkertijd zien we niet dat de opvattingen tussen de laatste twee metingen positiever (of minder negatief) zijn geworden.

Figuur 2.2

Ontwikkelingen in houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaal-score, bevolking van 18 jaar en ouder, 2006/2007-2019/2020 (in procenten)^a

a De in eerdere edities gepresenteerde gegevens uit SLI'08 zijn, wegens een afwijkende onderzoeksmethode, uit de trendanalyse verwijderd.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'06/'07-CV/SLI'19/'20)

In tabel 2.2 zijn de ontwikkelingen voor de afzonderlijke vragen door de jaren heen weergegeven. Over alle onderwerpen is de Nederlandse bevolking sinds 2006 steeds positiever gaan denken. De opvattingen over de meeste onderwerpen zijn op veel meetmomenten significant positiever dan op het voorgaande meetmoment, al geldt dat dus niet voor de meest recente ontwikkelingen. Wat geldt voor de algemene maat geldt ook voor de meeste van de afzonderlijke stellingen: opvattingen zijn tussen 2017/2018 en 2019/2020 niet meer positiever geworden.

Tabel 2.2

Ontwikkelingen in opvattingen over homo- en biseksualiteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2006/2006-2019/2020 (in procenten)^{a, b, c}

	ontwik- kelingen	2006/ 2007	2010/ 2011	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen (helemaal) mee eens	***	85	89	90	91	92	89	90
(helemaal) mee oneens		6	4	4	3	3	2	4
Seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk (helemaal) mee eens	***	18	13	11	10	9	8	6
(helemaal) mee oneens		54	62	66	68	68	70	65
Seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk (helemaal) mee eens	***	34	28	27	24	21	18	18
(helemaal) mee oneens		38	43	46	51	53	53	54
Homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen (helemaal) mee eens	***	12	11	9	7	6	5	5
(helemaal) mee oneens		63	68	72	76	77	75	75
Het homohuwelijk dient te worden afgeschaft (helemaal) mee eens	***	16	11	10	8	7	5	5
(helemaal) mee oneens		67	76	78	82	84	82	81
Homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen (helemaal) mee eens	***	54	61	65	69	73	67	68
(helemaal) mee oneens		28	22	19	17	13	12	12

Tabel 2.2
(Vervolg)

	ontwik- kelingen	2006/ 2007	2010/ 2011	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen (helemaal) mee eens	***	49	42	35	32	29	24	24
(helemaal) mee oneens		27	30	36	40	42	44	44
Ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen (helemaal) mee eens	***	33	28	24	22	20	17	15
(helemaal) mee oneens		41	43	49	50	53	54	54
Als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen, heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen (helemaal) mee eens	***	39	32	28	23	23	19	19
(helemaal) mee oneens		42	49	55	60	61	60	60
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares (helemaal) mee eens	***	10	7	7	6	6	4	5
(helemaal) mee oneens		73	79	82	82	80	81	80

Tabel 2.2
(Vervolg)

	ontwik- kelingen	2006/ 2007	2010/ 2011	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
Denk je eens in dat je een dochter of een zoon hebt die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht; kun je aangeven hoe aanvaardbaar je dat vindt?	***							
(helemaal) onaanvaardbaar		17	15	14	10	9	8	8
(helemaal) aanvaardbaar		55	62	65	71	74	75	72

*** p < 0,001.

- a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens/niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht). Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd.
- b Het significantieniveau bij de ontwikkelingen heeft betrekking op het verschil tussen de eerste (2006/2007) en laatste meting (2019/2020).
- c Deze percentages wijken iets af van de percentages zoals gepresenteerd in tabel 2.1. Dit komt omdat daar wel de groep is weergegeven die aangeeft nooit over een stelling te hebben nagedacht.

Bron: SCP/CBS (SLI'19/20)

Op de lange termijn zien we bijvoorbeeld dat het percentage dat seks tussen twee vrouwen walgelijk vindt tussen 2006/2007 en 2019/2020 geleidelijk is gedaald van 18% naar 6%, terwijl het percentage dat dit niet vindt geleidelijk steeg van 54% naar 65%. Ook zien we een geleidelijke daling van het percentage dat tegenstander is van het homohuwelijk van 16% naar 5%, terwijl het aantal voorstanders juist gelijkmatig toeneemt van 67% naar 81% tussen 2006/2007 en 2019/2020. Ook is het deel dat negatief denkt over het samenwonen van een zoon of dochter met iemand van hetzelfde geslacht meer dan gehalveerd (respectievelijk 17% in 2006/2007 en 8% in 2019/2020).

2.2 Verschillen naar achtergrondkenmerken

Niet alle lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen, transgender en interseksue personen (LHBTI's) voelen zich veilig, bijvoorbeeld veilig genoeg om 'uit de kast' te komen. Vanuit het beleid wordt getracht de acceptatie van LHBTI's te vergroten, waarbij ook gekeken wordt naar verschillen tussen bevolkingsgroepen. Expliciet worden hierbij de religieuze groepen en biculturele Nederlanders (Nederlanders met een migratieachtergrond) genoemd (zie Rijksoverheid 2022). Uit eerder onderzoek bleken er ook verschillen te zijn in de opvattingen over homo- en biseksualiteit tussen sociaal-demografische groepen in de Nederlandse samenleving (Kuyper 2017, 2018). Vrouwen waren positiever dan mannen, jongeren waren positiever dan ouderen, hogeropgeleiden waren positiever dan lageropgeleiden, religieuze mensen waren negatiever dan zij die geen religie aanhangen, bewoners van stedelijke gebieden waren positiever dan degenen op het platteland en Nederlanders met een migrantenachtergrond waren negatiever dan zij zonder migratieachtergrond. Deze verschillen in Nederland kwamen overeen met bevindingen uit internationale onderzoeken (zie bv. Adamczyk en Pitt 2009; Van den Akker et al. 2012; Anderson en Fetner 2008a, 2008b; Ohlander et al. 2005). Dat (orthodox) geloof en de acceptatie van homo- en biseksualiteit op gespannen voet met elkaar kunnen staan, bleek bijvoorbeeld in 2017 toen de Nashvilleverklaring verscheen. Dit was een document over het christelijk geloof, huwelijk en seksualiteit waarin onder meer expliciet negatief werd gesproken over homo-, bi- en transseksualiteit. Deze verklaring deed veel stof opwaaien en leidde tot discussies binnen en buiten de conservatieve christelijke stromingen over seksuele en genderdiversiteit.

Met behulp van verschillende analyses is nagegaan welke groepsverschillen er zijn in de samenvattende maat voor de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. Relatief positieve opvattingen zijn te vinden onder mensen van middelbare leeftijd (40-60 jaar), hogeropgeleiden en niet-gelovigen. Wellicht opvallend is dat onder vrouwen het deel met negatieve opvattingen groter is dan onder mannen; dat zagen we in eerder onderzoek niet terug. Tegelijk is het deel met positieve opvattingen juist ook groter onder vrouwen. Onder mannen is de neutrale groep relatief groot.

Niet alle verschillen zijn even groot. Groepen waarvan het deel dat een negatieve opvatting heeft twee keer zo groot is als het deel van de gehele Nederlandse bevolking met een negatieve opvatting (4%), zijn leden van de Protestantse Kerk Nederland (13%), mensen met een ‘overige’ religie (25%) en mensen die woonachtig zijn in niet-stedelijk gebied (8%). De verschillen in opvattingen tussen de algemene bevolking en leden van overige religies roepen de vraag op welke groepen hieronder verstaan worden en in welke specifieke sub-groepen zich wel of geen problemen voordoen. Helaas is de omvang van de steekproef te klein om dieper op deze groepen in te gaan en verschillen binnen deze groepen in kaart te brengen. Deze groep bestaat onder meer uit gereformeerd protestanten, moslims, hindoes en boeddhisten.

Tabel 2.3

Opvattingen over homo- en biseksualiteit op basis van samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^{a, b}

	p	negatief	neutraal	positief
sekse	**			
man		3	25	73
vrouw		6	14	80
leeftijd	**			
18-30 jaar		5	18	77
30-40 jaar		5	22	73
40-50 jaar		1	13	86
50-60 jaar		3	16	81
60-70 jaar		4	18	78
≥ 70 jaar		7	32	61
opleiding	***			
laag		7	29	64
midden		5	22	74
hoog		2	12	86
religie	***			
geen		2	16	82
rooms-katholiek (RK)		1	30	69
protestantse kerk (PKN)		13	36	51
overig		25	30	45

Tabel 2.3
(Vervolg)

	p	negatief	neutraal	positief
stedelijkheid	n.s.			
zeer sterk stedelijk		2	15	83
sterk stedelijk		4	17	78
matig stedelijk		3	25	72
weinig stedelijk		6	23	71
niet stedelijk		8	23	69
verklaarde variantie	23,9%			

* $p < 0,001$; ** $p < 0,01$.

- a Eerst hebben we middels multivariate regressieanalyses gekeken welke sociaal-demografische factoren een uniek verband hebben met de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. Daarna hebben we met bivariate analyses de verschillen en overeenkomsten geïllustreerd.
- b Kolom p geeft aan of het kenmerk een significante relatie heeft met de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit in een multivariate-regressiemodel waarin (dus) rekening wordt gehouden met de andere kenmerken.

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Opvattingen onder mensen met een migratieachtergrond

In dit hoofdstuk besteden we extra aandacht aan de opvattingen van groepen met een migratieachtergrond over homo- en biseksualiteit. Die krijgen veel belangstelling in de media en in het beleid van de directie Emancipatie. Eerder onderzoek liet zien dat bepaalde groepen met een migratieachtergrond (veel) negatiever denken over homo- en biseksualiteit (Huijnk 2014; Kuypers 2018). Tegelijkertijd is er ook in Nederland een groeiende 'tegenbeweging' van vrijwilligers die zich inzetten om binnen gemeenschappen van mensen met een migratieachtergrond de houding ten opzichte van LHBTI's van binnenuit te veranderen, bijvoorbeeld in het kader van de Alliantie Verandering van Binnenuit (Felten 2020). De data van het SCP-onderzoek Survey integratie migranten 2020 (SIM'20) bieden inzicht in de opvattingen van personen van acht verschillende herkomstgroepen in de Nederlandse bevolking anno 2020 (SIM'20; zie kader 3.2). De problemen die vanwege de coronacrisis zijn opgetreden tijdens het veldwerk van SIM'20 maken het lastig om de cijfers in de tijd te vergelijken. Dit doen we hier dus niet expliciet, ondanks dat SIM een periodiek terugkerende dataverzameling is.

Kader 2.2 Survey integratie migranten (SIM'20)

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid volgt met het langlopende onderzoek Survey integratie migranten 2020 (SIM'20) de (structurele en sociaal-culturele) positie van personen met een migratieachtergrond in Nederland. De start van het onderzoek ligt in 1988, toen onder de vier grote niet-westerse groepen de eerste survey Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA) werd uitgevoerd. Daarna is dergelijk onderzoek opnieuw verricht in 1991, 1994, 1998, 2002, 2004, 2006, 2010/2011 en 2015. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert dit onderzoek uit. Voor dit onderzoek zijn in Nederland woonachtige personen van 15 jaar en

ouder met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Poolse, Iraanse en Somalische achtergrond, een achtergrond in het Caribisch deel van het Koninkrijk (Aruba, Curaçao, Sint Maarten, Bonaire, Sint Eustatius en Saba) en zonder migratieachtergrond uitgenodigd om de vragenlijst in te vullen. In deze vragenlijst zijn vragen opgenomen over onder meer onderwijs, arbeid, sociale contacten, culturele integratie, media, godsdienst, gezondheid en sport. De data van SIM'20 zijn verzameld via een *mixed mode design*: eerst een benadering via het web (CAWI), vervolgens een aanvulling face-to-face door (tweetalige) interviewers en face-to-face video-interviews. Vanwege de coronapandemie is de oorspronkelijke opzet gewijzigd. Belangrijke wijzigingen in de onderzoeksopzet zijn een verlengde CAWI-veldwerkperiode en de mogelijkheid voor steekproefpersonen om met een interviewer via videobellen de vragenlijst in te vullen. Voor iedere bevolkingsgroep is een steekproefkader afgeleid op basis van gegevens uit de Basisregistratie Personen (BRP). Er is gebruikgemaakt van geclusterde steekproeven (zie Labyrinth 2020). In totaal zijn er 15.498 adressen aangeleverd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waarvan 5900 zijn aangeschreven voor complete interviews. De uiteindelijke aantallen per herkomstgroep inclusief *response rate* zijn als volgt: 771 deelnemers zonder migratieachtergrond (47%), 592 Caraïbische (29%), 855 Iraanse (43%), 682 Poolse (36%), 570 Marokkaanse (27%), 519 Somalische (37%), 638 Surinaamse (31%) en 696 Turkse Nederlanders (35%). De data zijn gewogen op sekse, leeftijd, generatie, type huishouden, grootte huishouden, gemeentegrootte en persoonlijk inkomen. Voor meer informatie, zie Labyrinth (2020).

Over het algemeen hebben mensen met een Turkse, Marokkaanse en vooral Somalische achtergrond de minst positieve opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit. De opvattingen van mensen zonder migratieachtergrond of met een Iraanse migratieachtergrond zijn het meest positief. Ook zijn de opvattingen van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders overwegend positief. De Poolse groep denkt ook overwegend positief over homoseksualiteit, al zijn hun opvattingen wat minder positief dan die van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Onder alle groepen geldt dat maar een klein deel het niet eens is met de stelling dat homoseksuele mannen en vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. De weerstand is ook relatief klein ten opzichte van twee mannen die hand in hand met elkaar lopen. Bij de Turkse, Marokkaanse en Somalische Nederlanders is minder dan de helft van mening dat het goed is dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen en geeft juist meer dan de helft aan dat het een probleem is als hun kind iemand van hetzelfde geslacht als vaste partner zou hebben. Bij de andere groepen, uitgezonderd de Poolse groep, is dit precies omgekeerd. Een nipte meerderheid van hen vindt het wel goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, maar een minderheid (38%) geeft aan het geen probleem te vinden als hun kind iemand van hetzelfde geslacht als vaste partner zou hebben.

Dat Turkse, Marokkaanse en Somalische Nederlanders gemiddeld genomen de minst positieve houdingen hebben, heeft onder meer te maken met hun religieuze achtergrond (zie Huijnk 2014).

Tabel 2.4a

Opvattingen over homo- en biseksualiteit, naar herkomst, bevolking van 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)^a

	Caribisch		geen migratieachtergrond		Iraans		Marokkaans	
	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	87	5	92	4	91	3	80	8
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen	73	15	85	7	76	6	40	30
Ik vind het een probleem als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht	22	62	11	77	25	50	56	26
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen op straat hand in hand lopen	12	74	9	77	6	75	14	69

a Om de inpasbaarheid in de tabel en de leesbaarheid ervan te vergroten, zijn de percentages eens en helemaal eens samengevoegd, net als de percentages oneens en helemaal mee oneens.

Bron: scp/cbs (SIM'20)

Tabel 2.4b

Opvattingen over homo- en biseksualiteit, naar herkomst, bevolking van 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)^a

	Pools		Somalisch		Surinaams		Turks	
	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	78	7	66	18	89	5	70	13
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen	51	22	33	42	76	10	40	33
Ik vind het een probleem als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht	23	38	53	33	22	61	56	28
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen op straat hand in hand lopen	15	66	25	49	10	77	23	55

a Om de inpasbaarheid in de tabel en de leesbaarheid ervan te vergroten, zijn de percentages eens en helemaal eens samengevoegd, net als de percentages oneens en helemaal mee oneens.

Bron: scp/cbs (SIM'20)

Ontwikkelingen binnen groepen

Geslacht, leeftijd, religie en stedelijkheid zijn tussen 2006/2007 en 2019/2020 op dezelfde manier bevraagd.¹ Dat geldt niet voor opleiding en herkomst. Voor de eerstgenoemde vier achtergrondkenmerken kunnen we in beeld brengen of de opvattingen over homo- en bisexualiteit binnen de groepen zijn veranderd. Tabel 2.5 laat zien dat dit inderdaad het geval is. Binnen alle groepen zijn de opvattingen positiever geworden; het sterkste binnen de groepen waarin de opvattingen voorheen relatief negatief waren, zoals die van ouderen en religieuze mensen. Zo dacht in 2006/2007 nog 29% van de zeventigplussers negatief over homo- en bisexualiteit; dat is in 2019/2020 gedaald tot 7%. En waar in 2006/2007 nog 28% van de Nederlandse protestanten negatief dacht over homo- en bisexualiteit, is dat in 2019/2020 gedaald tot 13%. De daling van negatieve opvattingen binnen deze groepen leidt ertoe dat de opvattingen in de verschillende sociaal-demografische groepen dichter bij elkaar komen te liggen. Zo zat er tussen jongeren en ouderen in 2006/2007 nog 17 procentpunt verschil in het percentage negatieve opvattingen (12% versus 29%), dat is inmiddels gedaald tot 2 procentpunt. Tussen mensen zonder religie en rooms-katholieken zat in 2006/2007 nog 10 procentpunt verschil (7% versus 17%) en tussen deze eerste groep en de protestanten was dat 21 procentpunt (7% versus 28%). Deze verschillen zijn inmiddels gedaald tot respectievelijk 1 procentpunt en 13 procentpunt. Het deel met een negatieve opvatting ten aanzien van homoseksualiteit is bij de rooms-katholieken slechts 1%, tegen 2% bij de mensen zonder religie. Tegelijk is het deel dat positieve opvattingen heeft wel een stuk groter bij de mensen zonder religie; bij de rooms-katholieke groep heeft een relatief groot deel een neutrale opvatting (zie tabel 2.3).

Tabel 2.5

Negatieve opvattingen over homo- en bisexualiteit op basis van samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2006/2007-2019/2020 (in procenten)^a

	2006/ 2007	2010/ 2011	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
seks							
man	17	11	9	6	7	4	3
vrouw	12	8	7	8	5	6	6
leeftijd							
18-30 jaar	12	11	5	6	5	5	5
30-40 jaar	11	7	7	9	7	3	5
40-50 jaar	13	11	9	7	7	6	1
50-60 jaar	13	7	8	5	6	2	3
60-70 jaar	15	7	7	7	6	6	4
≥ 70 jaar	29	16	16	11	9	6	7
religie							
geen	7	4	4	2	3	2	2
rooms-katholiek (RK)	17	7	8	5	6	3	1
protestantse Kerk (PKN)	28	18	17	17	16	17	13
overig	53	45	34	39	30	32	25

Tabel 2.5

(Vervolg)

	2006/ 2007	2010/ 2011	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
stedelijkheid							
zeer sterk stedelijk	10	11	9	7	5	3	2
sterk stedelijk	18	9	9	5	7	5	4
matig stedelijk	13	9	5	7	6	4	3
weinig stedelijk	15	9	11	10	5	5	6
niet stedelijk	17	11	7	9	10	9	8

A Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens/niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht). Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'06/'07-CV/SLI'19/'20)

Met andere woorden: alhoewel mensen met een religie in vergelijking met niet-gelovigen relatief negatief over homo- en bisexualiteit denken, is het verschil tussen beide groepen in 2019 een stuk kleiner dan in 2006/2007. Dit afnemende verschil in opvattingen tussen sociaal-demografische groepen is in lijn met eerdere bevindingen (Kuyper 2017, 2018). Hoe de opvattingen zich in de tijd hebben ontwikkeld bij de verschillende herkomstgroepen (tabel 2.4a en tabel 2.4b) konden we niet goed in beeld brengen. Niettemin lijken de aandelen met expliciet negatieve opvattingen over bepaalde stellingen kleiner dan in eerdere studies (zie bv. Huijnk 2014; Huijnk en Andriessen 2016). Ook uit de studie van Huijnk en Andriessen (2016) kwam naar voren dat opvattingen over homo- en bisexualiteit onder Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders positiever waren geworden.

Noot

- 1 Alhoewel de vraagstelling naar stemgedrag ook niet is veranderd, kunnen we, doordat niet alle partijen in elke meting minstens 100 deelnemers trekken, geen uitspraken doen over ontwikkelingen in opvattingen op basis van partijvoorkeur.

3 Opvattingen in Europa

Tussen Europese landen zijn er grote verschillen in hun juridische omgang met lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB-)inwoners, bijvoorbeeld als het gaat om het huwelijk tussen paren van gelijk geslacht (ILGA-Europe 2021; Kuyper 2018). Er zijn landen waar het is toegestaan, maar er zijn ook landen waar een grondwettelijk verbod geldt: het huwelijk is daar grondwettelijk vastgelegd als een verbinding tussen man en vrouw. Net als over de juridische positie van LHB-burgers, lopen de opvattingen over homo- en biseksualiteit in de diverse Europese landen sterk uiteen. Uit eerdere onderzoeken weten we dat in sommige landen de meerderheid geen homoseksuele burens wilde en dat de meerderheid vond dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven niet mogen leiden zoals zij dat zelf willen (Kuyper 2018; Kuyper et al. 2013).

In andere landen wilde de overgrote meerderheid van de bevolking wel naast homo's wonen en vond de meerderheid dat lesbische en homoseksuele mensen hun leven moeten leiden zoals ze dat zelf willen. De afgelopen dertig jaar, maar ook de afgelopen tien jaar, zijn veel Europese burgers positiever over homo- en biseksualiteit gaan denken (Kuyper 2018; Kuyper et al. 2013). Doordat zowel de juridische positie van LHB-personen in Europa als de opvattingen over deze burgers aan verandering onderhevig zijn, is het belangrijk om regelmatig actuele cijfers te presenteren. Sinds het verschijnen van de vorige SCP-publicatie over dit onderwerp zijn nieuwe data beschikbaar gekomen: de negende ronde van de European Social Survey (ESS 2018; zie kader 3.1). Dit hoofdstuk gaat in op de uitkomsten van dit onderzoek en bekijkt de huidige opvattingen en eventuele veranderingen in de landen waarvoor data beschikbaar zijn.

Kader 3.1 European Social Survey (ESS)

De European Social Survey (ESS) is in 2002 van start gegaan en heeft als doel om betrouwbare gegevens over opvattingen, houdingen en gedrag in Europese landen te verzamelen voor onderzoek en beleid. De ESS wordt tweejaarlijks uitgevoerd. Aan de rondes doen landen in deels wisselende samenstelling mee. Het aantal deelnemende landen schommelt tussen de twintig en dertig. De ESS maakt gebruik van een gedegen onderzoeksmethode en wordt gezien als het meest betrouwbare pan-Europese onderzoek naar opvattingen in Europa. De doelpopulatie van de ESS is de bevolking van 15 jaar of ouder, woonachtig in particuliere huishoudens. Het onderzoek bestaat uit het afnemen van enquêtes (deels mondeling, deels via een schriftelijke vragenlijst). De trekking van de steekproeven verschilt iets per land. In Nederland wordt gebruikgemaakt van een twee-trapssteekproef zonder stratificatie (aselecte adressensteekproef; eerstjarige persoon). De data van de laatst beschikbare ronde (nummer 9) zijn verzameld in 2018.

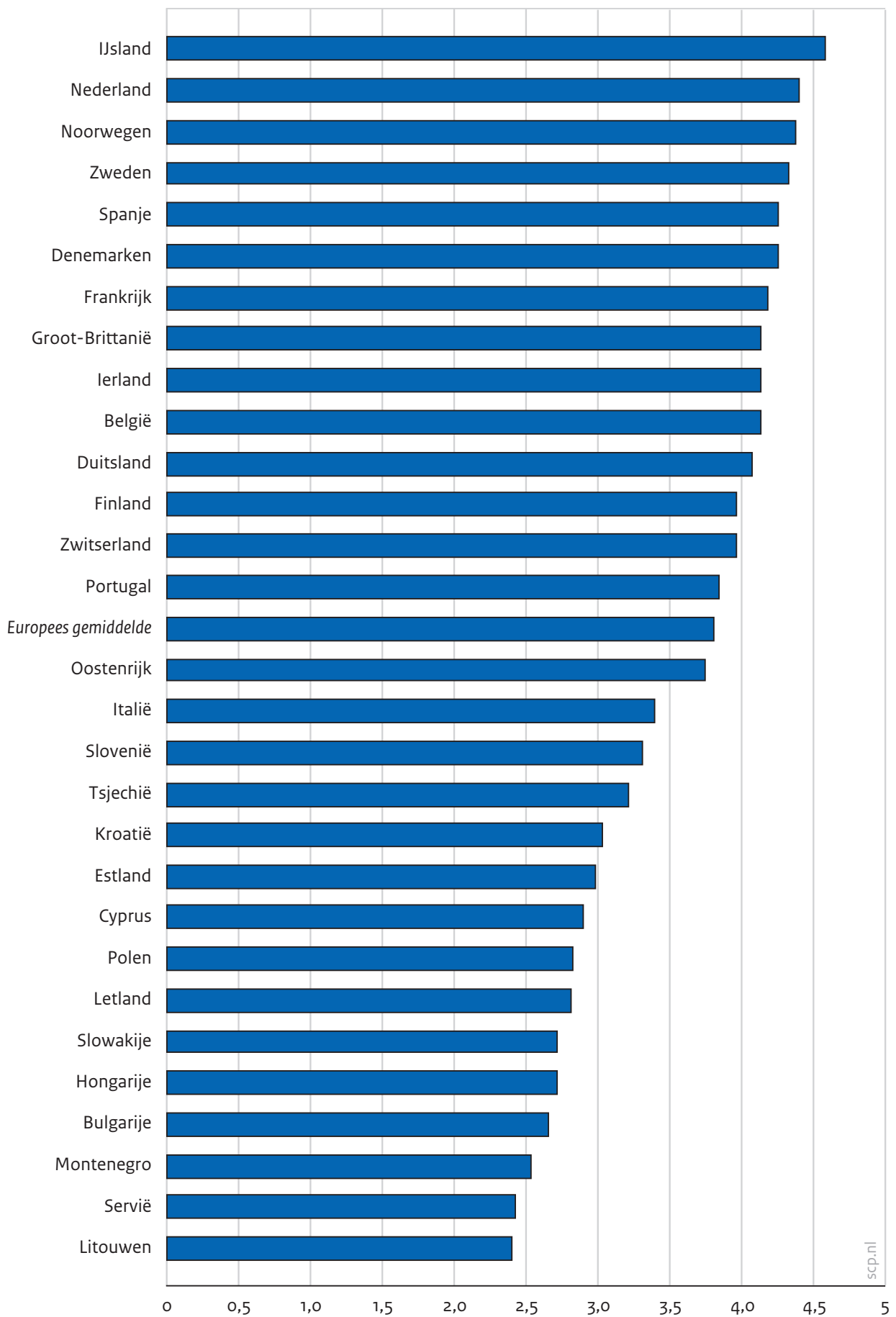
Een uitgebreide beschrijving van de ESS en het veldwerk in de verschillende landen is te vinden op de ESS-website (www.europeansocialsurvey.org).

3.1 Nederland na IJsland het meest positief van Europa

In de ESS zijn drie stellingen opgenomen die betrekking hebben op homo- en bisexualiteit. We bekijken de rangorde van de deelnemende landen eerst op basis van de gemiddelden over deze stellingen heen. In volgende paragrafen gaan we in op de specifieke bevindingen per stelling. In figuur 3.1 zijn de landen gerangschikt naar hun gemiddelde schaalscore. Een hogere score betekent een positieve houding ten opzichte van homo- en bisexualiteit. De bewoners van IJsland hebben gemiddeld genomen de meest positieve opvattingen over homo- en bisexualiteit, terwijl de bewoners van Litouwen en Servië hier het meest negatief over zijn. Nederland staat na IJsland op de tweede plaats als het gaat om positieve opvattingen. Ook in andere westerse en Scandinavische landen denkt men positief over homo- en bisexualiteit. Een gemiddeld negatieve houding ten opzichte van homo- en bisexualiteit (dat wil zeggen een gemiddelde score lager dan 3) treffen we aan in het merendeel van de Oost-Europese landen.

Figuur 3.1

Opvatting over homo- en biseksualiteit, naar land, 2018 (in gemiddelden)^{a, b, c, d}

- a De gemiddelde score is berekend op basis van drie items: ‘Homoseksuele mannen en lesbiennes moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf willen’, ‘Homoseksuele en lesbische stellen moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele stellen om kinderen te adopteren’ en ‘Als een nabij familielid homo of lesbisch zou zijn, zou ik mij schamen’. Deelnemers gaven antwoord op een vijf-puntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). Degenen die het niet wisten, die expliciet weigerden te antwoorden of waarvan het antwoord ontbrak, zijn gecodeerd als ontbrekende waarden. De positief geformuleerde stellingen zijn gehercodeerd zodat een hogere schaalscore een positievere opvatting weergeeft (Cronbach’s alpha = 0,81).
- b Er is gebruikgemaakt van designgewichten voor de afzonderlijke landen.
- c In de vorige rapportage waren de houdingen in Rusland het minst positief. Er zijn voor 2018 geen cijfers bekend voor Rusland.
- d Voor het Europees gemiddelde is gewogen naar de bevolkingsomvang van een land.

Bron: ESS (ESS’02-ESS’18)

Over alle deelnemende landen heen is 80% van de Europese burgers van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf zouden willen (zie tabel 3.1).¹ Eén op de tien (10%) vindt juist van niet. Over heel Europa is er in de deelnemende landen minder steun voor ‘gelijke rechten bij adoptie’ dan voor ‘lesbische vrouwen en homoseksuele mannen mogen hun leven leiden zoals zij dat zelf willen’. Iets meer dan de helft (53%) is van mening dat homoseksuele stellen dezelfde rechten moeten hebben bij adoptie als heteroseksuele stellen. Daar staat tegenover dat 32% vindt dat zij niet dezelfde rechten moeten hebben als het om adoptie gaat. De meerderheid van de Europese inwoners van de deelnemende landen – ongeveer driekwart – zou zich niet schamen voor een homoseksueel of lesbisch familielid (76%), terwijl iets minder dan één op de acht (13%) dit wel zou doen.

Er zijn grote verschillen tussen landen en de rangorde is min of meer gelijk voor de drie afzonderlijke stellingen ten opzichte van de gemiddelde score. De Nederlandse bevolking heeft op al de onderliggende stellingen na IJsland de meest positieve houdingen ten aanzien van homo- en bisexualiteit. In geen enkel land is de meerderheid het (helemaal) niet eens met de stelling dat lesbische vrouwen en homoseksuele mannen hun leven mogen leiden zoals zij dat zelf willen. De grootste verschillen zijn er bij de opvattingen ten aanzien van gelijke rechten bij adoptie. In ongeveer de helft van de landen is meer dan de helft van de bevolking van mening dat homoseksuele stellen dezelfde rechten moeten hebben bij adoptie als heteroseksuele stellen, maar in de andere helft is juist een meerderheid van mening dat zij niet dezelfde rechten op het gebied van adoptie zouden moeten hebben. In veel Oost-Europese landen is minder dan een kwart van mening dat homoseksuele stellen dezelfde adoptierechten zouden moeten hebben als heteroseksuele stellen. Alleen in Servië is de meerderheid van mening dat zij zich zouden schamen voor een homoseksueel familielid. In de Scandinavische en Noord-Europese landen geldt dit voor hoogstens één op de tien inwoners, bij de IJslanders is dit slechts 2%.

Tabel 3.1

De drie afzonderlijke houdingen ten aanzien van homoseksualiteit, naar land, 2018 (in procenten)^{a, b}

	vrij zijn om je leven te leiden zoals je dat zelf wilt		gelijke rechten voor adoptie		schaamte voor homoseksueel familielid	
	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) mee oneens
IJsland	96	1	89	6	2	96
Nederland	94	2	80	10	4	93
Noorwegen	94	2	74	13	3	93
Zweden	93	2	75	12	3	87
Denemarken	91	6	65	20	5	92
Spanje	89	5	79	12	8	86
Frankrijk	89	5	60	23	9	85
Groot-Brittannië	88	4	66	18	5	87
België	89	6	69	13	11	81
Ierland	91	4	69	16	10	83
Duitsland	88	6	67	22	8	81
Finland	83	6	54	28	6	85
Zwitserland	86	6	54	29	7	82
Portugal	85	9	55	30	14	78
<i>Europees gemiddelde</i>	80	10	53	32	13	76
Oostenrijk	79	9	50	31	15	71
Italië	72	13	27	52	15	68
Slovenië	71	14	31	53	18	66
Tsjechië	63	14	26	48	25	48
Kroatië	58	26	21	62	28	57
Estland	54	23	21	57	8	86
Cyprus	52	20	16	66	30	44
Polen	54	25	13	74	33	49
Letland	61	24	19	70	45	38
Slowakije	39	31	13	66	35	38
Hongarije	35	36	18	60	35	41
Bulgarije	35	29	11	65	37	28
Montenegro	35	36	10	69	46	26
Servië	39	31	10	77	53	30
Litouwen	29	42	7	80	44	28

c Het Europees gemiddelde is gebaseerd op de deelnemende landen. Als alle Europese landen hadden meegedaan, had dit gemiddelde er uiteraard anders uitgezien.

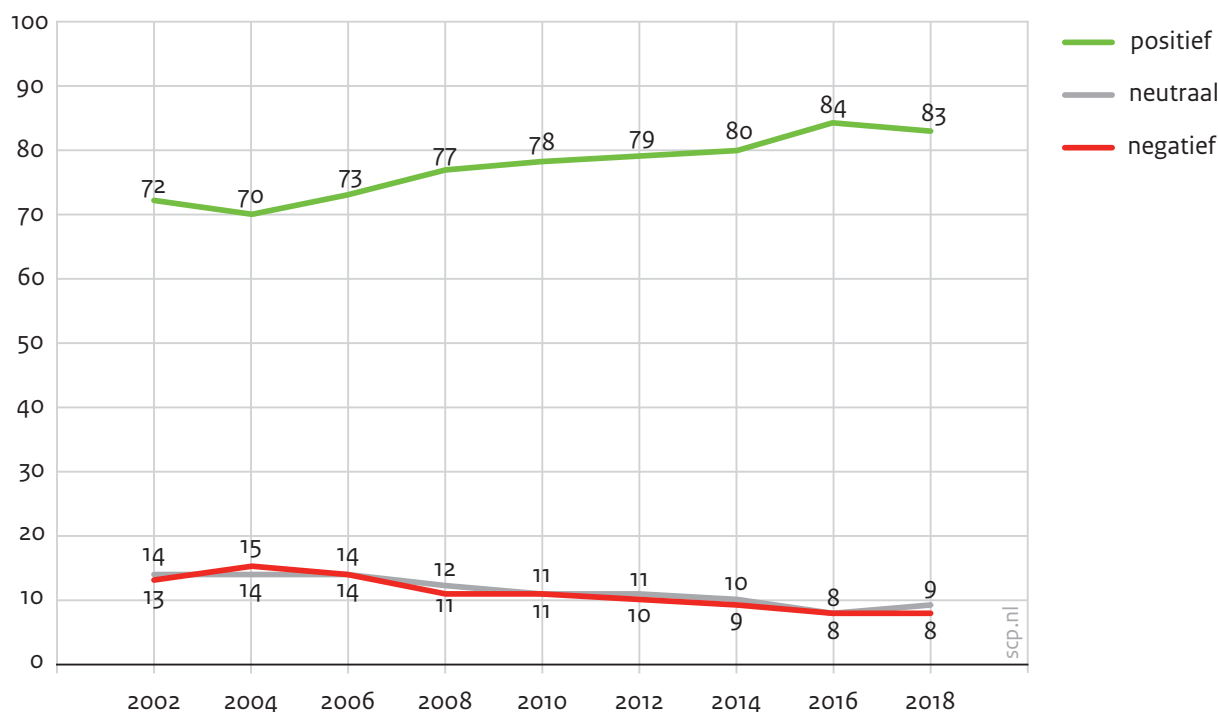
3.2 Veranderingen in Europa

De vraag of men vindt dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat zelf willen, is in elke ronde van de ESS-dataverzameling gesteld, dus de opvattingen hierover kunnen tussen 2002 en 2018 vergeleken worden.² Een analyse laat zien dat er significante veranderingen optraden. Figuur 3.1 illustreert dit: gemiddeld

genomen is men tussen 2002 en 2018 in Europa positiever over homoseksualiteit gaan denken.

Figuur 3.2

Ontwikkelingen in opvatting over homoseksualiteit in Europa, 2002-2018 (in procenten)^{a, b, c}

- a De stelling luidde: ‘Homoseksuele mannen en lesbiennes moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf willen’. Deelnemers gaven antwoord op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). Degenen die het niet wisten, die expliciet weigerden te antwoorden of waarvan het antwoord ontbrak, zijn gecodeerd als ontbrekende waarden.
- b Er is gebruikgemaakt van designgewichten voor de afzonderlijke landen en van een combinatie van design- en populatiegewichten voor het Europese percentage. Het Europese percentage is gebaseerd op de landen die in de tabel staan (en dus niet op alle landen in de geografische of politieke unie). Als alle Europese landen hadden meegedaan, had dit gemiddelde er uiteraard anders uitgezien.
- c Alleen landen die aan de meest recente ESS-ronde hebben meegedaan én die niet meer dan één keer eerder niet hebben meegedaan, zijn betrokken in de analyses.

Bron: ESS (ESS’02-ESS’18)

In tabel 3.2 zijn de percentages voor alle jaren en alle landen uitgesplitst. In bijna alle landen is er een significante toename van positieve opvattingen te zien. Dit geldt ook voor het Europese gemiddelde. De percentages illustreren deze trend: in 2002 dacht 73% positief en dat is sinds 2008 gestegen tot 83% in 2018. Hongarije is het enige land waarvoor geldt dat de opvatting ten aanzien van homoseksualiteit in 2018 minder positief is geworden in vergelijking met 2002.

Tabel 3.2

Ontwikkelingen in opvattingen over homoseksualiteit in Europa, 2002-2018 (in procenten)^{a, b, c, d, e}

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	ontwik- keling
Nederland	88	89	88	91	93	93	92	95	94	*
Zweden	82	84	86	87	90	88	92	93	93	*
Noorwegen	76	78	81	79	84	84	89	91	94	*
Denemarken	89	88	88	89	90	92	92	.	91	*
Spanje	72	74	77	78	81	83	89	89	89	*
Duitsland	75	74	71	81	83	85	87	88	88	*
Frankrijk	79	76	78	86	83	80	82	88	89	*
Groot-Brittannië	76	76	79	81	85	84	85	88	88	*
België	80	79	80	85	87	86	87	88	89	*
Ierland	83	78	81	86	84	87	88	87	91	*
Zwitserland	80	75	77	82	83	78	83	87	86	*
Finland	62	63	64	68	75	75	75	81	83	*
Portugal	74	62	61	66	63	72	74	85	85	*
Europees gemiddelde	73	72	73	78	79	79	80	84	83	*
Slovenië	52	55	55	58	53	57	63	66	71	*
Tsjechië	60	59	.	66	67	61	62	64	63	*
Estland	.	41	36	41	43	45	41	56	54	*
Polen	45	43	46	50	48	54	51	60	54	*
Hongarije	48	51	47	44	48	46	48	37	35	*

* $p < ,001$.

ns niet significant.

a De stelling luidde: 'Homoseksuele mannen en lesbiennes moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat zelf willen'. Deelnemers gaven antwoord op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De percentages in de tabel hebben betrekking op de deelnemers die het helemaal eens of eens waren met de stelling (antwoord 1 of 2). Degenen die het niet wisten, die expliciet weigerden te antwoorden of waarvan het antwoord ontbrak, zijn gecodeerd als ontbrekende waarden.

b Er is gebruikgemaakt van designgewichten.

c Door de veelheid aan toetsen is besloten alleen verschillen op een significantieniveau van 0,01 als significant te beschouwen.

d Alleen landen die aan de meest recente ESS-ronde hebben meegedaan én die niet meer dan één keer eerder niet hebben meegedaan, zijn betrokken in de analyses. Het Europees gemiddelde was dan ook anders geweest als er andere landen hadden meegedaan.

e . = data niet beschikbaar.

Bron: ESS (ESS'02-ESS'18)

Noten

- 1 Het percentage van Europese burgers is gebaseerd op de deelnemende landen. Dit is dus geen volledig zuivere schatting, omdat het afhankelijk is van welke landen meedoen. Rusland doet bijvoorbeeld niet mee en uit de vorige monitor bleek dat juist daar relatief negatief wordt gedacht over homoseksualiteit (zie Kuiper 2018).
- 2 Deze vergelijking kent wel wat beperkingen, omdat de deelnemende landen wisselen. In de analyses naar de ontwikkelingen door de tijd zijn alleen de landen meegenomen die maximaal één ronde hebben gemist.

4 Opvattingen over genderdiversiteit

De laatste jaren is de politieke en maatschappelijke aandacht voor genderdiversiteit en geslachtsvariëaties toegenomen. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar transgender personen (mensen van wie de genderidentiteit of -expressie anders is dan het geslacht dat iemand bij de geboorte kreeg toegewezen) of personen met een intersekse variatie (mensen bij wie het lichaam verschilt van wat medici over het algemeen onder ‘man’ of ‘vrouw’ verstaan). Ook de onderzoekstraditie in opvattingen over genderdiversiteit gaat minder ver terug dan in opvattingen over homoseksualiteit. In 2013 kwam het eerste onderzoek uit waarin de opvattingen van de Nederlandse bevolking over transgender personen centraal stonden (Keuzenkamp en Kuyper 2013). Over de houdingen ten aanzien van personen met een intersekse variatie is nog veel minder bekend en deze zijn geen onderdeel geweest van de eerdere LHBT-monitoren. In het onderzoek van Van Ditzhuijzen en Motmans (2020) zijn deze opvattingen wel voor het eerst in kaart gebracht. Hieruit bleek vooral een grote onbekendheid met de term intersekse. Er was een gebrek aan kennis en/of mening. De gemiddelde opvatting van personen die zich wel uitspraken over deze thematiek was redelijk positief. De houding ten aanzien van intersekse hing onder meer sterk samen met houdingen ten aanzien van gendernon-conformiteit.

In dit hoofdstuk zetten we de meest recente cijfers over de opvattingen over genderdiversiteit op een rij. We kijken hierbij ook naar veranderingen in de tijd en naar verschillen tussen groepen.

4.1 Opvattingen over genderdiversiteit op een rij

In tabel 4.1 en 4.2 staan de opvattingen over genderdiversiteit van de Nederlandse bevolking. In tabel 4.1 staan de zeven stellingen die eerder zijn gebruikt om een schaal te maken van de opvatting ten aanzien van genderdiversiteit. In tabel 4.2 staan vier nieuwe stellingen met betrekking tot genderdiversiteit, zodat er ook zicht is op aspecten van de houding ten aanzien van genderdiversiteit die tot nu toe onderbelicht zijn, zoals de wijze waarop er wordt aangekeken tegen een transgender leerkracht.

Een aantal vragen in tabel 4.1 heeft betrekking op de subgroep van transgender personen die een medische transitie willen ondergaan. De mogelijkheid tot operaties wordt door 64% van de Nederlandse bevolking ondersteund, terwijl 13% dit geen goed idee vindt. Over wie deze zorgkosten moet betalen, zijn de meningen verdeeld: 29% vindt dat transgender personen deze zelf maar moeten betalen, 35% is het daarmee oneens. Medische transities hoeven bestaande vriendschappen niet in de weg te staan. Slechts een klein percentage (4%) van de Nederlandse bevolking zou een vriendschap verbreken met een goede vriend of vriendin als deze het lichaam wil laten aanpassen. Er lijkt dus – op dit vlak – geen verschil te zijn in de opvattingen ten aanzien van transgender mannen of vrouwen.

Zoals gezegd is de grote gemene deler van genderdiversiteit dat genderminderheden zich niet helemaal eenduidig thuis voelen in de categorieën ‘man’ of ‘vrouw’ of dat anderen hen niet direct in deze categorieën kunnen plaatsen. Dat stelt hen soms voor problemen, omdat de indeling in twee geslachten een basaal onderscheid is voor de meeste mensen (Shutts et al. 2017). Dat zien we ook in tabel 4.1 terug: 39% van de Nederlandse bevolking wil bij een eerste ontmoeting weten of iemand een man of een vrouw is (38% heeft hier geen behoefte aan). Eén op de zes ondervraagden (17%) is van mening dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen en 11% gaat liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn. Daar staat tegenover dat meer dan de helft aangeeft dat zij vinden dat er met hen niets mis is (56%) en dat ze wel zouden omgaan met mensen van wie het geslacht niet duidelijk is (65%).

Tabel 4.1

Opvattingen over genderdiversiteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^a

	(helemaal) mee eens	niet eens/ niet oneens	(helemaal) mee oneens
Ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriendin haar lichaam wil laten aanpassen om man te worden	4	16	79
Ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriend zijn lichaam wil laten aanpassen om vrouw te worden	4	16	80
Er is iets mis met mensen die zich geen man of vrouw voelen	17	26	56
Ik ga liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn	11	24	65
Als ik iemand ontmoet, dan vind ik het belangrijk om te weten of iemand man of vrouw is	39	23	38
Als iemand goed heeft nagedacht over het veranderen van zijn of haar geslacht, dan is een operatie een goed idee	64	23	13
Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen	29	36	35

a Antwoorden werden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens).

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Zoals aangegeven zijn er naast de stellingen die samen de schaal vormen voor de houding ten aanzien van genderdiversiteit nog vier extra stellingen bevraagd (zie tabel 4.2). Ongeveer één op de vijf is van mening dat mannen zich niet als vrouwen horen te gedragen en vrouwen niet als mannen (respectievelijk 18% en 19%) (zie tabel 4.2). De meningen lopen sterker uiteen of iedereen van nature óf man óf vrouw is. Wat minder dan een derde (31%) is van mening dat iedereen van nature of man of vrouw is, terwijl ruim een derde (38%) het hier (helemaal) niet mee eens is. Een ruime meerderheid (71%) geeft aan het geen probleem te vinden als hun kind les zou krijgen van een transgender leraar of lerares. Bijna één op de tien (9%) zou dit wel een probleem vinden. In de praktijk betekent dit dus dat er gemiddeld meerdere ouders in een klas problemen hebben wanneer de leraar of lerares een transgender persoon is.

Tabel 4.2

Aanvullende opvattingen over genderdiversiteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^a

	(helemaal) mee eens	niet eens/niet oneens	(helemaal) mee oneens
Mannen horen zich niet als vrouwen te gedragen	18	29	53
Ik geloof dat iedereen van nature óf man óf vrouw is	31	31	38
Vrouwen horen zich niet als mannen te gedragen	19	29	53
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een transgender leraar of lerares	9	20	71

a Antwoorden werden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens).

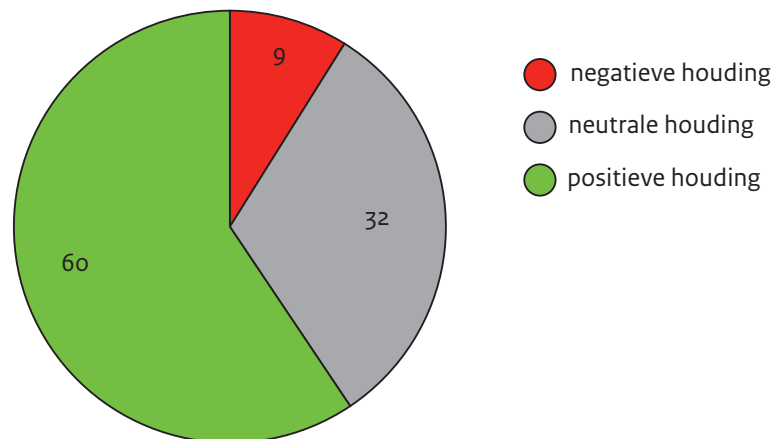
Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Op basis van de gemiddelde scores die deelnemers aan de zeven stellingen over genderdiversiteit uit tabel 4.1 gaven, is een samengestelde maat berekend die aangeeft in hoeverre men over alle stellingen heen gemiddeld positief, neutraal of negatief over genderdiversiteit denkt. Dezelfde voor- en nadelen van een dergelijke maat die we in paragraaf 2.1 bespraken, gelden hiervoor uiteraard ook.

In totaal had 9% van de Nederlandse bevolking in 2019 een negatieve houding ten opzichte van genderdiversiteit (figuur 4.1). Hiervan was 1% zeer negatief en 8% negatief. Bijna een derde (32%) had een neutrale houding en 60% had een positieve houding ten opzichte van genderdiversiteit. Hiervan was 15% zeer positief en 45% positief.

Figuur 4.1

Houding ten opzichte van genderdiversiteit op basis van samenvattende schaalscore, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^a

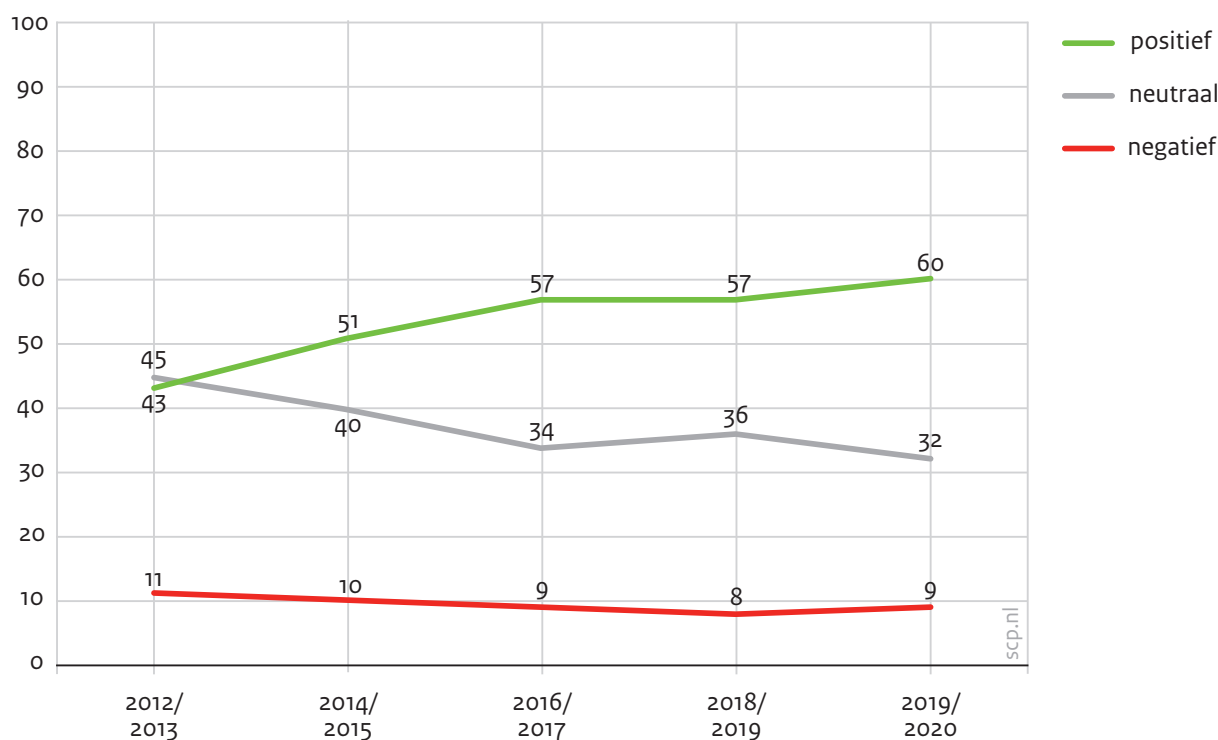
- a De maat is berekend op basis van zeven stellingen over genderdiversiteit (zie tabel 4.1). Antwoorden op de stellingen zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens/niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens). Deelnemers met meer dan drie ontbrekende antwoorden zijn niet meegenomen in de analyses. Van de andere ontbrekende waarden zijn de gemiddelden geïmputeerd. De vragen zijn zo gecodeerd dat een hogere score op een positievere houding duidt (minimum = 1, maximum = 5). Vervolgens is de totale gemiddelde schaalscore onderverdeeld in de groepen 'zeer negatief' (1,00-1,49), 'negatief' (1,50-2,49), 'neutraal' (2,50-3,49), 'positief' (3,50-4,49) en 'zeer positief' (4,50-5,00). Als van de items een schaal wordt geconstrueerd, is de Cronbach's alpha 0,84.

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Er zijn inmiddels vijf meetmomenten beschikbaar in de periode 2012/2013 tot 2019/2020 voor de opvattingen over genderdiversiteit. We kunnen dus ingaan op ontwikkelingen in opvattingen over genderdiversiteit. Figuur 4.2 laat zien dat deze opvattingen tussen 2012/2013 en 2019/2020 positiever zijn geworden. Met name de groep die hier positief tegenover staat, is in omvang toegenomen (van 45% naar 60%). Het aantal mensen dat negatief tegenover genderdiversiteit staat, is vrij stabiel en tot deze groep behoort ongeveer één op de tien Nederlanders. De verschuiving heeft vooral plaatsgevonden van neutrale houdingen naar positieve houdingen. De meest recente ontwikkelingen wijzen er niet duidelijk op dat de opvattingen over genderdiversiteit positiever zijn geworden (tussen 2016/2017 en 2019/2020).

Figuur 4.2

Ontwikkelingen in houding ten opzichte van genderdiversiteit op basis van samenvattende schaalscore, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012/2013-2019/2020 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (SLI'12-SLI'19/'20)

Het globale beeld van de op de langere termijn steeds positiever wordende opvattingen over genderdiversiteit lijkt ook op te gaan voor de meeste onderwerpen die in tabel 4.3 worden genoemd. In 2019/2020 waren er, in vergelijking met 2012/2013, bijvoorbeeld minder mensen die vinden dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen en vinden ook minder mensen dat de financiering van operaties om het lichaam aan te passen bij transgender personen zelf zou moeten liggen. Op andere gebieden is er tussen 2012/2013 en 2019/2020 minder veranderd.

Tabel 4.3

Ontwikkelingen in opvattingen over genderdiversiteit, naar jaar, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012/2013-2019/ 2020 (in procenten)

	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
Ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriendin haar lichaam wil laten aanpassen om man te worden					
(helemaal) mee eens	7	7	6	5	4
(helemaal) mee oneens	72	76	77	78	79
Ik verbreek de vriendschap als blijkt dat een goede vriend zijn lichaam wil laten aanpassen om vrouw te worden					
(helemaal) mee eens	7	6	5	5	4
(helemaal) mee oneens	74	78	79	80	80
Er is iets mis met mensen die zich geen man of vrouw voelen					
(helemaal) mee eens	29	25	20	18	17
(helemaal) mee oneens	38	47	53	53	56
Ik ga liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn					
(helemaal) mee eens	18	15	14	12	11
(helemaal) mee oneens	51	56	62	63	65
Als ik iemand ontmoet, dan vind ik het belangrijk om te weten of iemand man of vrouw is					
(helemaal) mee eens	53	46	45	40	39
(helemaal) mee oneens	27	32	33	34	38
Als iemand goed heeft nagedacht over het veranderen van zijn of haar geslacht, dan is een operatie een goed idee					
(helemaal) mee eens	62	65	66	65	64
(helemaal) mee oneens	13	14	13	12	13
Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen					
(helemaal) mee eens	37	36	29	29	29
(helemaal) mee oneens	25	29	35	33	35

a Antwoorden werden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 5 = helemaal mee oneens). De antwoordoptie 'nooit over nagedacht' ontbreekt in de vraagstelling.

Bron: SCP/CBS (SLI'12/'13-SLI'19/'20)

4.2 Verschillen tussen groepen

In tabel 4.3 staan de verschillen tussen groepen in de Nederlandse bevolking in opvattingen over genderdiversiteit gepresenteerd. Het zijn grofweg dezelfde groepen die positievere opvattingen hebben over homo- en biseksualiteit, die ook vaker positiever denken over genderdiversiteit. Mensen met een positieve opvatting zijn vaker vrouw, niet-religieus en hogeropgeleid. En net als bij de houding ten aanzien van homo- en biseksualiteit zijn het de middelste leeftijdsgroepen die het meest positief staan ten opzichte van genderdiversiteit. Wat opvalt, is dat de verschillen in positieve opvattingen tussen groepen groter zijn als het gaat om genderdiversiteit dan als het gaat om homo- en biseksualiteit. Zo is het verschil tussen mannen en vrouwen bij positieve opvattingen over homo- en biseksualiteit 7 procentpunt (zie tabel 2.3), maar bij genderdiversiteit 17 procentpunt. Het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden is bij opvattingen over homo- en biseksualiteit 21 procentpunt en bij genderdiversiteit 26 procentpunt. Dat de verschillen tussen bevolkingsgroepen over opvattingen over genderdiversiteit groter zijn dan over seksuele diversiteit, is wellicht niet vreemd als we het tijdsverloop in ogenschouw nemen. De verschillen tussen bevolkingsgroepen zijn kleiner als we kijken naar het deel dat expliciet negatieve opvattingen over genderdiversiteit onderschrijft.

Tabel 4.4

Opvattingen over genderdiversiteit op basis van samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2019/2020 (in procenten)^{a, b}

	p	negatief	neutraal	positief
seks	**			
man		9	39	51
vrouw		8	24	68
leeftijd	n.s.			
18-30 jaar		13	33	54
30-40 jaar		5	34	61
40-50 jaar		6	24	71
50-60 jaar		5	25	70
60-70 jaar		9	35	57
≥ 70 jaar		13	40	47
opleiding	**			
laag		14	40	46
midden		10	34	56
hoog		4	23	73
religie	**			
geen		4	30	66
rooms-katholiek (RK)		12	45	43
protestantse kerk (PKN)		18	36	46
overig		38	34	28

Tabel 4.4
(Vervolg)

	p	negatief	neutraal	positief
herkomst	*			
zonder migratieachtergrond		8	31	61
met migratieachtergrond		11	32	57
stedelijkheid	n.s.			
zeer sterk stedelijk		7	34	59
sterk stedelijk		6	30	64
matig stedelijk		9	34	57
weinig stedelijk		10	32	59
niet stedelijk		17	28	54
verklaarde variantie	20,4%			

* $p < 0,001$; ** $p < 0,01$.

- a Eerst hebben we middels multivariate regressieanalyses gekeken welke sociaal-demografische factoren een uniek verband hebben met de houding ten opzichte van homo- en biseksualiteit. Daarna hebben we met bivariate analyses de verschillen en overeenkomsten geïllustreerd.
- b Kolom p geeft aan of het kenmerk iets toevoegt aan het multivariate regressiemodel dat verschillen in de houding verklaart als rekening wordt gehouden met de andere kenmerken. De percentages zijn de ongecorrigeerde percentages (waarbij geen rekening is gehouden met de invloed van andere kenmerken).

Bron: SCP/CBS (SLI'19/'20)

Ontwikkelingen binnen groepen

Transgender personen zijn in vergelijking met LHBT's wat later in de schijnwerpers van media, beleid en politiek komen te staan. In de vorige LHBT-monitor werd geopperd dat wellicht verschillende groepen in hun opvattingen over genderdiversiteit de komende jaren meer naar elkaar toe zouden groeien (Kuyper 2018), iets wat we ook hebben gezien bij de houdingen ten aanzien van homo- en biseksualiteit (zie ook hoofdstuk 2). In lijn met deze verwachting zijn de verschillen naar leeftijd en geslacht inderdaad kleiner geworden sinds 2012. Bij de groepen die het meest negatief stonden ten aanzien van genderdiversiteit, de mannen en de groep zeventigplussers, was de afname in het deel met negatieve opvattingen het grootst. Als het gaat om de religieuze achtergrond zien we dit niet terug. De groep die het minst negatief stond ten aanzien van genderdiversiteit, de groep zonder religie, is nog minder negatief geworden (van 7% naar 4%), terwijl de drie hier onderscheiden groepen met een religieuze achtergrond (RK, PKN, 'overig') niet duidelijk minder negatief zijn geworden in de tijd. Het beeld bij de groepen die variëren in de mate van stedelijkheid is wat wisselvalliger. De groep die in zeer sterk stedelijk gebied woont, is minder negatief geworden tussen 2012/2013 en 2019/2020; bij de groep die in niet-stedelijk gebied woont, zien we dit beeld niet terug.

Tabel 4.5

Ontwikkelingen in negatieve opvattingen over genderdiversiteit op basis van samenvattende schaalscore, naar sociaal-demografische kenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012/2013-2019/2020 (in procenten)^a

	2012/ 2013	2014/ 2015	2016/ 2017	2017/ 2018	2019/ 2020
seks					
man	15	12	14	9	9
vrouw	8	8	5	6	8
leeftijd					
18-30 jaar	12	11	11	9	13
30-40 jaar	10	9	10	7	5
40-50 jaar	8	8	6	8	6
50-60 jaar	10	7	5	3	5
60-70 jaar	11	6	8	6	9
≥ 70 jaar	21	19	19	13	13
religie					
geen	7	6	7	4	4
rooms-katholiek (RK)	15	12	15	14	12
protestantse Kerk (PKN)	16	20	17	13	18
overig	34	30	23	28	38
stedelijkheid					
zeer sterk stedelijk	13	8	8	7	7
sterk stedelijk	11	8	10	7	6
matig stedelijk	12	8	9	7	9
weinig stedelijk	11	14	9	8	10
niet stedelijk	12	15	15	9	17

* $p < 0,001$.

a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens/niet oneens; 4 = niet mee eens; 5 = helemaal mee oneens; 6 = nog nooit over nagedacht). Antwoordoptie 6 is hierbij als ontbrekende waarde gecodeerd.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'06/'07-CV/SLI'19/'20)

4.3 Samenhang in opvattingen over seksuele en genderdiversiteit

Zoals in de inleiding al aangegeven, zijn er goede redenen om de opvattingen over genderdiversiteit en homo- en biseksualiteit apart van elkaar te bespreken. Beide groepen verschillen deels van elkaar in de maatschappelijke problemen die zij ondervinden en de beleidsmatige of juridische maatregelen die genomen worden. Het scheiden van de maten voor opvattingen over homo- en biseksualiteit aan de ene kant en genderdiversiteit aan de andere kant verdoezelt echter de sterke samenhang tussen beide opvattingen.

Een analyse van de correlaties, een maat die de samenhang weergeeft tussen twee thema's, laat zien dat opvattingen over homo- en biseksualiteit en genderdiversiteit sterk met elkaar samenhangen ($r = 0,70$; $p < 0,001$). Met andere woorden: personen die negatie-

ver over homo- en biseksualiteit denken, denken vaak ook negatiever over genderdiversiteit en omgekeerd. Dit zagen we ook terug in de vorige LHBT-monitor (Kuyper 2018). Dat is ook niet opvallend als we in acht nemen dat het maatschappelijke en politieke debat vaker gaat over de groep als geheel (LHBTI-emanicipatie) en eerdere onderzoeken laten zien dat opvattingen over homoseksualiteit ook gebaseerd zijn op een breder waardensysteem dat betrekking heeft op gepaste rollen, gedragingen, gevoelens en opvattingen over mannen en vrouwen (Kuyper et al. 2013; McVeigh en Diaz 2009; Nierman et al. 2007; Takács en Szalma 2011).

5 Samenvatting en conclusie

Vraagstukken rondom gender, seksuele oriëntatie en inclusiviteit – of de tegenhanger daarvan: uitsluiting – staan sterk in de maatschappelijke belangstelling. Sinds 2006 brengt het SCP de stand van zaken rondom de emancipatie van LHBTI's in beeld. Hierbij staan twee vragen centraal: hoe gaat het met de groep zelf en hoe denkt Nederland over seksuele en genderdiversiteit? Het onderzoek richt zich dus enerzijds op de leefsituatie van LHBTI-personen en anderzijds op de publieke opinie. Het huidige rapport belicht de emancipatie vanuit dat tweede perspectief. Hoe er gedacht wordt over homo- en biseksualiteit en genderdiversiteit is niet alleen van belang als indicatie van het maatschappelijk klimaat, maar is ook direct van invloed op uitsluiting en discriminatie en daarmee op de leefsituatie en het welzijn van seksuele en genderminderheden (bv. Hatzenbuehler et al. 2014; Parrott 2008). Net als eerder kijken we naar verschillen in de tijd, tussen landen en tussen groepen als het gaat om houdingen ten aanzien van homo- en biseksualiteit. Sinds 2012 brengt het SCP ook de opvattingen over genderdiversiteit in kaart, met daarbij expliciete aandacht voor opvattingen over transgender personen. Voor het eerst zijn er genoeg tijdsmomenten beschikbaar om betrouwbaar ontwikkelingen in de opvattingen ten aanzien van genderdiversiteit in kaart te kunnen brengen. Er wordt ingegaan op verschillende aspecten van de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit, zoals opvattingen over gelijke rechten, diversiteit in de nabije kring en zichtbare uitingen van seksuele diversiteit in de openbare ruimte. Op basis van verschillende stellingen is – net als in eerdere edities van de LHBT-monitor – een gemiddelde maat gemaakt van de houding ten aanzien van seksuele diversiteit en de houding ten aanzien van genderdiversiteit. Dit rapport gaat, op basis van nationale en internationale representatieve bevolkingsstudies, in op twee vragen:

- 1 Wat is de houding van de Nederlandse en Europese bevolking ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit en zijn er verschillen tussen landen en bevolkingsgroepen?
- 2 Wat zijn de ontwikkelingen in de houding van de Nederlandse en Europese bevolking ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit?

Hierbij plaatsen we de kanttekening dat de specifieke houdingen ten aanzien van genderdiversiteit niet in Europees perspectief kunnen worden gezien. Ook kunnen we niet de houdingen ten aanzien van alle subgroepen van de LHBTI+-groep in beeld brengen. Zo zijn er bijvoorbeeld geen specifieke vragen gesteld over biseksualiteit of personen met een intersekse variatie.

Relatief grote acceptatie van homo- en biseksualiteit, maar recente jaren geen toename

De Nederlandse bevolking denkt over het algemeen (zeer) positief over homo- en biseksualiteit. Het deel met expliciet negatieve opvattingen is klein (4%). Tegelijkertijd wordt over sommige onderwerpen wat minder positief gedacht, met name over (zichtbare) intimiteit tussen mensen van gelijk geslacht. Ook bij gelijke rechten ten aanzien van adoptie

plaatst een wat groter percentage van de Nederlandse bevolking kanttekeningen. De opvattingen ten aanzien van homo- en bisexualiteit zijn in Nederland in vergelijking met veel andere Europese landen heel positief. Alleen in IJsland zijn de houdingen nóg positiever.

De ontwikkelingen op de korte en lange termijn lopen wat uiteen. In de afgelopen vijftien jaar is de Nederlandse bevolking duidelijk positiever gaan denken over homo- en bisexualiteit. Deze veranderingen zien we op verschillende thema's, zoals gelijke rechten, zichtbaarheid en acceptatie in nabije kring, en binnen verschillende bevolkingsgroepen, zoals jong en oud of mensen met een religieuze achtergrond. Het percentage met een positieve opvatting is gestegen van 53% in 2006/2007 tot 76% in 2019/2020, terwijl het percentage met een negatieve houding in dezelfde periode daalde van 15% naar 4%. Tegelijkertijd zien we niet dat in de meest recente jaren de opvattingen nog positiever zijn geworden.

Hoe mensen over homo- en bisexualiteit denken, hangt samen met hun geslacht, leeftijd, opleiding, herkomst en religie. Relatief positieve opvattingen zijn te vinden onder mensen van middelbare leeftijd (40-60 jaar), hogeropgeleiden en niet-gelovigen. Groepen die hier gemiddeld genomen beduidend negatiever over denken dan het gemiddelde van de algemene Nederlandse bevolking, zijn leden van de PKN, leden van overige religies en mensen woonachtig in niet-stedelijk gebied. We zien verder dat de onderlinge verschillen tussen de sociaal-demografische groepen zijn afgenomen. Bij de groepen met de minste acceptatie in 2006 zijn de opvattingen verhoudingsgewijs het meest positief veranderd. De opvattingen over homo- en bisexualiteit zijn de afgelopen vijftien jaar in Nederland dus dichterbij elkaar komen te liggen.

Op basis van een specifiek onderzoek naar de positie en houdingen van mensen met een migratieachtergrond konden we dieper ingaan op de houdingen ten aanzien van homo- en bisexualiteit van diverse herkomstgroepen. Hieruit blijkt dat met name Nederlanders met een Somalische, Marokkaanse en Turkse migratieachtergrond relatief negatief denken over homoseksualiteit. Eerder onderzoek (bv. Huijnk 2014; Huijnk en Andriessen 2016) liet dit ook zien en bracht dit onder meer in verband met hun religieuze achtergrond. Een groot deel van hen is moslim en voor een relatief groot deel speelt religie een grote rol in hun leven. Hoe de opvattingen zich in de tijd hebben ontwikkeld bij de verschillende herkomstgroepen konden we niet goed in beeld brengen, al lijken de aandelen met expliciet negatieve opvattingen over bepaalde stellingen kleiner dan in eerdere studies (zie bv. Huijnk 2014; Huijnk en Andriessen 2016). Ook uit de studie van Huijnk en Andriessen (2016) kwam naar voren dat opvattingen over homo- en bisexualiteit positiever waren geworden onder groepen met een migratieachtergrond.

Ook opvattingen over genderdiversiteit positiever geworden, maar laatste jaren gestagneerd

Er is de laatste jaren veel aandacht geweest in het politieke en maatschappelijke debat voor genderdiversiteit. Over het algemeen denkt de Nederlandse bevolking niet negatief

over genderdiversiteit. In 2019/2020 had 9% van de Nederlandse bevolking een negatieve houding ten opzichte van genderdiversiteit, 32% een neutrale houding en 60% een positieve houding. In vergelijking met de opvattingen ten aanzien van homo- en biseksualiteit zijn houdingen vooral minder vaak expliciet positief en is de neutrale groep groter van omvang. Er zijn meerdere stellingen bevroegd, waaronder naar de opvatting over transgender personen als leraar of lerares. Een ruime meerderheid (71%) geeft aan het geen probleem te vinden als hun kind les zou krijgen van een transgender leraar of lerares. Bijna één op de tien (9%) zou dit wel een probleem vinden. Dat aandeel is ongeveer twee keer zo groot als het deel van de Nederlandse bevolking dat aangeeft het een probleem te vinden als hun kind les zou krijgen van een homoseksuele docent(e). Ook zijn de meningen verdeeld over wie de operatie om van geslacht te veranderen voor transgender personen moet betalen: 29% vindt dat transgender personen dit zelf moeten betalen, 35% is het daarmee oneens. Er lijken niet zo veel verschillen te zijn in houdingen ten aanzien van transgender mannen en vrouwen.

Voor het eerst konden we de ontwikkelingen in deze opvattingen goed in beeld brengen en zien we ook voor de opvattingen ten aanzien van genderdiversiteit een langetermijnontwikkeling naar toenemende acceptatie. Hierbij was er vooral een verschuiving van de groep met neutrale houdingen – die dus voorheen nog groter was in omvang – naar de groep met positieve houdingen. Het deel met negatieve houdingen is minder sterk veranderd ten opzichte van 2012. Ook is er de laatste jaren geen toename geweest in de acceptatie.

Mensen met een negatieve opvatting over genderdiversiteit zijn vaker man en laagopgeleid, behoren vaker tot een kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering, en hebben vaker een migratieachtergrond. Wat opvalt, is dat de verschillen in opvattingen tussen groepen groter zijn als het gaat om genderdiversiteit dan wanneer het gaat om homo- en biseksualiteit. Net als bij de opvattingen ten aanzien van seksuele diversiteit zijn de verschillen naar leeftijd en geslacht in de opvattingen ten aanzien van genderdiversiteit kleiner geworden sinds 2012. Als het gaat om de religieuze achtergrond zien we niet terug dat verschillen over de tijd kleiner zijn geworden.

Wat meten en weten we (niet)?

Kwantitatieve, periodiek herhaalde opinieonderzoeken zijn een goede en betrouwbare manier om door de jaren heen te kijken hoe de bevolking over bepaalde zaken denkt. Tegelijk vallen er natuurlijk kanttekeningen te plaatsen bij deze manier van onderzoeken. Een van de beperkingen is dat zicht op het ‘waarom’ van een opinie hiermee niet te achterhalen valt. Een andere beperking is dat er altijd een afweging gemaakt moet worden tussen het belang van vergelijkbaarheid (en dus steeds op dezelfde manier dezelfde vragen stellen) en nieuwe inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen. Vanuit het eerste oogpunt is het wenselijk om niets aan de stellingen en de schaalconstructie van de samengestelde maat te wijzigen. Dit is immers de enige manier om ontwikkelingen en ver-

anderingen over de tijd in kaart te kunnen brengen. Vanuit het tweede oogpunt zijn wijzigingen juist wel wenselijk. Zo zijn er, tot op heden, geen stellingen over personen met een intersekse variatie of specifieke vragen over biseksuele personen toegevoegd aan representatieve bevolkingsstudies. Ook de publieke opinie over kwesties in het maatschappelijk debat, zoals seksregistratie en genderneutrale toiletten, kennen we niet. De afwegingen tussen ‘vergelijkbaarheid’ en ‘actualiteit’ zullen ook gemaakt moeten worden in toekomstige edities van onderzoek naar opvattingen over LHBTI+-personen. Ook kan sociale wenselijkheid een rol spelen. Mensen kunnen bijvoorbeeld al dan niet bewust iets anders zeggen dan dat ze in de werkelijkheid zouden doen.

Begrensd optimisme

De huidige cijfers over opvattingen over homo- en biseksualiteit en genderdiversiteit laten zien dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking positief staat tegenover het overgrote deel van de onderwerpen en dat dit sinds 2006 positiever is geworden. Vanuit het perspectief van opvattingen en meningen gaat de emancipatie van seksuele en genderminderheden er dus op vooruit. Dit zijn op zichzelf gunstige voorwaarden voor het terugdringen van ongelijkheden en vormen van uitsluiting en een stimulans voor het volwaardig mee (kunnen) doen van seksuele en genderminderheden in de Nederlandse samenleving. Bij dit optimistische geluid hoort een tegengeluid, of in ieder geval een relativering. Allereerst zien we de meest recente jaren geen toename in de acceptatie van gender- en seksuele diversiteit. Een ander bezwaar tegen een al te grote euforie is dat het hier gaat om zeggedrag. Mensen geven aan wat zij vinden van allerlei situaties en stellingen. Dat kan waarheidsgetrouw zijn, maar kan ook beïnvloed worden door sociale wenselijkheid. Wat mensen vinden (of zeggen te vinden) is bovendien vaak nog iets anders dan hoe zij zich daadwerkelijk gedragen wanneer zij te maken krijgen met LHBTI+’s. Het is dus van belang om ook informatie te vergaren onder deze groep zelf. Recente onderzoeken onder LHBTI+’s schetsen geen rooskleurig beeld over hun welzijn en leefsituatie (bv. Baams et al. 2021; Van Beusekom en Kuyper 2018; Huijnk en Van Beusekom 2021).

Felson en Adamczyk (2017) lieten bovendien zien dat boven een bepaald percentage van positieve bevolkingsopvattingen, een toename in dat positieve percentage niet of nauwelijks meer verband houdt met een betere leefsituatie en beter welzijn van LHB-personen. Ook het overheidsbeleid speelt een rol en daar zien we dat Nederland gedaald is op de internationale lijsten die de juridische en beleidsmatige kant van de LHBTI+-emancipatie wereldwijd in kaart brengen. Andere landen hebben Nederland op dit punt ingehaald. Het daadwerkelijk uitvoeren van het Regenboogakkoord is een stap in de goede richting. Wat duidelijk is, is dat we niet alles kunnen vatten met de opvattingen ten aanzien van gender- en seksuele diversiteit. Het is dus belangrijk om met een brede blik en genuanceerd uitspraken te doen over de stand van zaken met betrekking tot de emancipatie van LHBTI+-personen. In een later dit jaar te verschijnen publicatie zullen we dan ook ingaan op de leefsituatie en het welzijn van LHBT’s.

Summary and conclusion

Views on sexual and gender diversity in the Netherlands and Europe 2022

Issues surrounding gender, sexual orientation and inclusiveness – or its counterpart: exclusion – are at the centre of public attention. Since 2006, the Netherlands Institute for Social Research (SCP) has been identifying and mapping out the state of the emancipation of LGBTI people. This centres around two key issues: the status of the group itself and what the views of the Dutch population are on sexual and gender diversity. The study therefore focuses on the situation and lives of LGBTI people on the one hand and on public opinion on the other. This report examines emancipation from the latter perspective. What views people have on homosexuality, bisexuality and gender diversity is not only relevant as an indicator of the social climate, but also has a direct impact on exclusion and discrimination and therefore on the lives and circumstances and well-being of sexual and gender minorities (e.g. Hatzenbuehler et al. 2014; Parrott 2008). As in previous studies, we have looked at differences over time, between countries and between groups when it comes to attitudes towards homosexuality and bisexuality. Since 2012, SCP has likewise identified and mapped out views on gender diversity, with explicit focus on people's views on transgender people. For the first time, enough reference points over time are available to reliably map out developments in people's views in respect of gender diversity. This report examines various aspects of the acceptance of sexual and gender diversity, such as views on equal rights, diversity in private circles and visible expressions of sexual diversity in public spaces. As in previous editions of the LGBT Monitor, an average measure of the attitudes in respect of sexual diversity and the attitudes towards gender diversity was derived on the basis of various statements. This report addresses two questions on the basis of national and international representative population studies:

- 1 What is the attitude of the Dutch and European population towards sexual and gender diversity and are there differences between countries and population groups?
- 2 What are the key developments in the attitude of the Dutch and European population in respect of sexual and gender diversity?

In this regard it should be noted that the specific attitudes towards gender diversity cannot be viewed from a European perspective, nor can we identify the attitudes in respect of all sub-groups of the LGBTI+ group. No specific questions, for example, were asked regarding bisexuality or people with an intersex variation.

Relatively high level of acceptance of homosexuality and bisexuality, but no increase in recent years

In general, the Dutch population has (very) positive views on homosexuality and bisexuality, with a small percentage of people (4%) holding explicitly negative views. At the same time, people have less positive views on certain subjects – particularly regarding (visible) intimacy between people of the same sex. A somewhat larger percentage of the Dutch population similarly has reservations regarding equal rights in relation to adoption. Views on homosexuality and bisexuality in the Netherlands are very positive compared to many other European countries, with the exception of Iceland where attitudes are even more positive.

There is some divergence between developments in the short and long term. Over the past fifteen years, the views of the Dutch population on homosexuality and bisexuality have clearly become more positive. These changes can be seen with regard to a variety of themes, such as equal rights, visibility and acceptance in private circles, and within different population groups, such as young and old people or people with a religious background. The percentage of people with positive views increased from 53% in 2006/2007 to 76% in 2019/2020, whereas the percentage with a negative attitude decreased from 15% to 4% over the same period. At the same time, we are not seeing attitudes become even more positive in the most recent years.

People's attitudes towards homosexuality and bisexuality will depend on their sex, age, level of education, origin and religion. Relatively positive attitudes have been found among middle-aged people (aged 40-60), highly skilled persons and non-religious people. Groups that on average have significantly more negative views than the average of the general population of the Netherlands include members of the Protestant Church in the Netherlands, members of other religions and people living in non-urban areas. We are also seeing that the differences between socio-demographic groups have decreased. The views of the groups with the lowest level of acceptance in 2006 have changed in the most positive sense. Attitudes towards homosexuality and bisexuality have therefore converged in the Netherlands over the past fifteen years.

Based on a specific study into the position and attitudes of people with a migration background, we were able to delve deeper into the attitudes of various ethnic groups towards homosexuality and bisexuality. This shows that Dutch citizens with a Somali, Moroccan and Turkish migration background in particular hold relatively negative views on homosexuality. Previous studies (e.g. Huijnk 2014; Huijnk and Andriessen 2016) likewise demonstrated this and linked this aspect to a number of factors including their religious background. A large number of these people are Muslims, and religion plays a major role in the lives of a relatively significant percentage of this group. We were unable to obtain an accurate picture of how views have developed over time among the various ethnic groups, although the percentages with explicitly negative attitudes on certain statements seem to

be smaller than in previous studies (for example, please see Huijnk 2014; Huijnk and Andriessen 2016). The study by Huijnk and Andriessen (2016) also showed that views on homosexuality and bisexuality had become more positive among groups with a migration background.

Views on gender diversity have likewise become more positive, but have stagnated in recent years.

In recent years, there has been a great deal of focus on gender diversity in the political and public debate. In general, the Dutch population does not hold negative views on gender diversity. In 2019/2020, 9% of the Dutch population had a negative attitude towards gender diversity, with 32% having a neutral attitude and 60% having positive attitude. Compared to views on homosexuality and bisexuality, attitudes are often less explicitly positive and the neutral group is larger in size. Several statements were put to respondents, including regarding opinions of transgender people as teachers. A significant majority (71%) indicated that they would have no problem with their child being taught by a transgender teacher. Nearly one in ten (9%), however, would consider this to be a problem. This proportion is roughly twice as large as the proportion of the Dutch population who indicate that they would consider it a problem if their child were taught by a gay teacher. Opinions are also divided regarding who should pay for sex reassignment surgery for transgender people, with 29% believing that transgender people should pay for such procedures themselves and 35% disagreeing. There do not appear to be many differences in attitudes in respect of transgender men and women.

For the first time, we were able to get an accurate picture of the developments within these views and are able to identify a long-term trend towards increasing acceptance for views in respect of gender diversity. The principal shift has taken place from the group with neutral attitudes – which was previously even larger in size – to the group with positive attitudes. The proportion of people with negative attitudes showed less strong change compared to 2012. In recent years, there has similarly been no increase in acceptance.

People with negative views on gender diversity are more often male and low skilled, more often belong to a religious denomination or ideological group and more often have a migration background. What is striking is that the differences in opinions between groups are greater when it comes to gender diversity than when it comes to homosexuality and bisexuality. As with attitudes towards sexual diversity, the differences by age and sex in terms of attitudes towards gender diversity have become smaller since 2012. When it comes to religious backgrounds, we are not seeing differences becoming smaller over time.

What we measure and what we know

Quantitative, periodically repeated opinion surveys are an effective and reliable way to ascertain how the population feels regarding certain issues over the years. At the same

time, there are, naturally, caveats to be made about this method of research. One of the limitations is that it is impossible to gain insight into the ‘why’ of a particular opinion. Another limitation is that a trade-off must always be made between the importance of comparability (and therefore always asking the same questions in the same way) and new insights and social developments. From the first point of view, it is crucial that nothing about the statements and the scale construction of the measure put together. After all, this is the only way to identify developments and changes over time. Changes, however, are desirable from the latter point of view. For example, to date, no statements about persons with an intersex variation or specific questions about bisexual people have been added to representative population studies. Neither do we know what public opinion is on issues in the public debate, such as sex registration and gender-neutral lavatories. The trade-offs between ‘comparability’ and ‘topicality’ will also have to be made in future editions of studies into views on LGBTI persons. Social desirability may likewise play a key role, with people, for example, either consciously or unconsciously providing a different answer to what they would give in reality.

Limited optimism

Current figures on views on homosexuality and bisexuality and gender diversity show that the vast majority of the Dutch population is positive about the vast majority of issues and that these views have become more positive in this regard since 2006. From the perspective of views and opinions, emancipation of sexual and gender minorities is therefore improving. These are in themselves favourable conditions for reducing inequalities and forms of exclusion and constitute an incentive for sexual and gender minorities to participate fully in Dutch society.

This optimism, however, must be tempered by counterarguments or, in any case, with a sense of perspective. First of all, we have not seen an increase in the acceptance of gender and sexual diversity in most recent years. Another objection to excessive euphoria is that the surveys deal with verbal behaviour, meaning that people give their opinions on all manner of situations and statements. Their response may be truthful but may also be influenced by social desirability. Moreover, what people think (or say they think) is often very different from how they would actually behave when they are dealing with LGBTI+ people. As such, it is vital to gather information from among this group itself concurrently. Recent studies among LGBTI+ people do not paint a rosy picture of their well-being and living situation (e.g. Baams et al. 2021; Van Beusekom and Kuyper 2018; Huijnk and Van Beusekom 2021).

Felson and Adamczyk (2017) also showed that above a certain percentage of positive attitudes within the population, an increase in that positive proportion has little or no bearing on an improved living situation and improved well-being of LGB people. Government policy likewise plays a key role and in that regard we see that the Netherlands has dropped on the international lists that identify the legal and policy side of LGBTI+ emancipation worldwide. Other countries have overtaken the Netherlands on this point. The actual implementation of the Rainbow Agreement is a step in the right direction.

What is clear is that we cannot encompass nor grasp everything simply by focusing on views and attitudes towards gender and sexual diversity. It is therefore vital that we take a broad view and make nuanced statements regarding the state of emancipation of LGBTI+ people. In a publication to be published later this year, we will therefore be discussing the living situation and well-being of LGBT people.

Literatuur

- Adamczyk, A. en C. Pitt (2009). Shaping attitudes about homosexuality: The role of religion and cultural context. In: *Social Science Research*, jg. 38, nr. 2, p. 338-351.
- Akker, H. van den, R. van der Ploeg en P. Scheepers (2012). Disapproval of homosexuality: Comparative research on individual and national determinants of disapproval of homosexuality in 20 European countries. In: *International Journal of Public Opinion Research*, jg. 25, nr. 1, p. 64-86.
- Anderson, R. en T. Fetner (2008a). Cohort differences in tolerance of homosexuality. Attitudinal change in Canada and the United States, 1981-2000. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 72, nr. 2, p. 311-330.
- Anderson, R. en T. Fetner (2008b). Economic inequality and intolerance: Attitudes towards homosexuality in 35 democracies. In: *American Journal of Political Science*, jg. 52, nr. 4, p. 942-958.
- Baams, L., H. de Graaf, D. van Bergen, M. Cense, E. Maliepaard, H. Bos, J. de Wit, K. Jonas, C. den Daas en F. Joemmanbaks (2021). *Niet in één hokje: Ervaringen en welzijn van bi+ personen in Nederland*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Beusekom, G. van en L. Kuyper (2018). *LHBT-monitor 2018. De leefsituatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Volkskrant (2021). Bij alle aandacht voor Frédérique kunnen naamloze slachtoffers van andere misdrijven zich verlaten voelen. In: *de Volkskrant*, 1 augustus 2021.
- Ditzhuijzen, J. van en J. Motmans (2020). *Kennis en opvattingen over intersekse. Een nulmeting in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht en Gent: Rutgers en Universiteit Gent.
- Felson, J. en A. Adamczyk (2017). Effects of geography on mental health disparities on sexual minorities in New York City. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 47, nr. 4, p-1095-1107.
- Felten, H. (2020). Waarom Nederlanders van migrantenafkomst wél emanciperen. In: *Sociale Vraagstukken.nl* (20 mei 2020).
- Hatzenbuehler, M.L., A. Bellatorre, Y. Lee, B.K. Finch, P. Muennig en K. Fiscella (2014). Structural stigma and all-cause mortality in sexual minority populations. In: *Social Science and Medicine*, jg. 103, p. 33-41.
- Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en I. Andriessen (2016). *Integratie in zicht. De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en G. van Beusekom (2021). *Wat maakt het verschil? Over het welzijn, de sociale relaties en de leefstijl van lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ILGA-Europe (2021). *Annual review of the human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people*. Brussels: ILGA-Europe.
- Keuzenkamp, S. en L. Kuyper (2013). *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (red.) (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L., J. Iedema en S. Keuzenkamp (2013). *Towards tolerance. Exploring changes and explaining differences towards homosexuality in Europe*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2015). *Wel trouwen, niet zoenen. De houding ten opzichte van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen anno 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2017). *LHBT-Monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen in Nederland 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Labyrint (2020). *Veldwerkverslag SIM 2020*. Utrecht: Labyrinth.

- Lisdonk, J. van (2014). *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McVeigh, R. en M.D. Diaz (2009). Voting to ban same-sex marriage: Interests, values, and communities. In: *American Sociological Review*, jg. 74, nr. 6, p. 891-915.
- Nierman, A.J., S.C. Thompson, A. Bryan en A.L. Mahaffey (2007). Gender role beliefs and attitudes toward lesbians and gay men in Chile and the U.S. In: *Sex Roles*, jg. 57, nr. 1/2, p. 61-67.
- NOS (2021). Lars (18) is met gelakte nagels niet welkom achter de kassa. In: NOS, 12 augustus 2021.
- ocw (2021). *Gelijke rechten LHBTI's*. Geraadpleegd 6 april 2022 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/lhbt-emanipatie/gelijke-rechten-lhbtis>.
- Ohlander, J., J. Batalova en J. Treas (2005). Explaining educational influences on attitudes toward homosexual relations. In: *Social Science Research*, jg. 34, nr. 4, p. 781-799.
- Parrott, D.J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established hypothesized effects within the context of the general aggression model. In: *Clinical Psychology Review*, jg. 28, nr. 6, p. 933-951.
- Rijksoverheid (2022). *Accepteren van LHBTI's in de maatschappij*. Geraadpleegd 7 april 2022 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/lhbt-emanipatie/accepteren-van-lhbtis-in-de-maatschappij>.
- SCP (2022). *SCP Leefsituatie-index (SLI)*. Geraadpleegd 7 april 2022 via <https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/scp-leefsituatie-index-sli>.
- Shutts, K., B. Kenward, H. Falk, A. Ivegran en C. Fawcett (2017). Early preschool environments and gender: Effects of gender pedagogy in Sweden. In: *Journal of Experimental Child Psychology*, jg. 162, p. 1-17.
- Takács, J. en I. Szalma (2011). Homophobia and same-sex partnership legislation in Europe. In: *Equality Diversity and Inclusion: An International Journal*, jg. 30, nr. 5, p. 356-378.
- Trouw (2021). Roze Kameraden ervaren weinig steun van Feyenoord na aanslag. In: *Trouw*, 23 augustus 2021.